

A KÁRPÁT-MEDENCE, AZ ALPOK DÉLKELETI RÉSZE ÉS A BALKÁN-FÉLSZIGET KAPCSOLATAI A 7-9. SZÁZADBAN.

A JUGOSZLÁVIAI KUTATÁSOK ÚJABB EREDMÉNYEI

TAKÁCS MIKLÓS
(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

Ezen áttekintés egy előtanulmány egy készülőfélben levő, nagyobb lélegzetű munkámhoz, amely terveim szerint a középkori magyar-délszláv kapcsolatokat dolgozná fel, lehetőség szerint a teljesség igényével. Egy előadás keretei természetesen túl szűkek ahhoz, hogy minden kutató munkásságát részletesen ismertessem. Így a nagyobb hatású elgondolásokra, illetve a jellemző vonulatokra igyekszem koncentrálni.

A címben a „jugoszláv” nem pedig a „jugoszláv” jelzőt használtam, utána pedig többes számot. Jugoszláviában ugyanis a történelemkutatás nem egységes, hanem több nemzeti irányzat halmaza. A hagyományos szerb¹, horvát², szlovén³, azaz a belgrádi (Beograd), zágrábi (Zagreb) ill. ljubljanaei „iskola” mellett már négy évtizede létezik egy macedóniai⁴ – szkopjei, továbbá egy valamivel fiatalabb boszniai⁵ – szarajevói irányzat is. Az utóbbi időben pedig annak is mutatkoznak jelei, hogy egy önálló montenegrói (Crna-Gora-i) szemléletmód is kifejlődött⁶, ez azonban még igen gyen-

¹ A régebbi korok szerb történetírását elemzi: Ćirković Sima Predgovor: Tradicije, istorija tradicija u delu Stojana Novakovića. In: Novaković, Stojan: Istorija i tradicija. Izabrani radovi. Beograd 1987 2. VII-XX. old.; Medaković, Dejan: Istrazivaci srpskih starina. Beograd 1985. A szerb és a horvát történetírást párhuzamosan vizsgálja: Milutinović, Kosta: Studije iz srpske i hrvatske istoriografije. Novi Sad 1986.; Az újabb szerb történetírás eredményeit és feladatait elemzi: Grothusen (1967) 40-42. old.

² A horvát történetírásról jó áttekintést nyújt: a régebbi korok vonatkozásában Šišić (1925) 29-38. old.; Párhuzamosítva vizsgálja régebbi szerb ill. horvát történetírást: Milutinović, Kosta: Studije... i. m. Az újabb kutatásokat elmezi Grothusen (1967) 33-38. old.; Klaić (1975) 55-92. old.

³ A régebbi kutatásokat összefoglalta: Grafenaer (1952) 9-68. old. Az újabb kutatásokat elemzi: Grothusen (1967) 29-33. old.

⁴ A macedóniai történetírás kialakulását és a – viszonyokhoz képest – gyors felfejlődését a bolgár történetírással való ellentéte is segítette. Vlahov, Dimitar Kroz historiju makedonskog naroda. (Zbirka članaka) Zagreb 1949.; Taskovski, Dragan: Radjanje makedonske nacije. Beograd 1969.; Antoljak, Stjepan – Balabanov, Kosta et alia: Istorija makedonskog naroda 1. Od praistorije do kraja XVIII veka. Beograd 1970, 9-132. old.; Antoljak, Stjepan – Panov, Branko: Srednovekovna Makedonija. 1-3. Skopje 1985. A macedóniai történetírás értékeléséhez lásd: Grothusen (1967) 42-43. old.

⁵ Egy sajátosan „bosnyák”, azaz a szerb és a horvát történeti szemléletől eltérő látásmód jellemzi a következő munkákat: Vego, Marko: Postanak srednjovjekovne bosanske države. Svetlost 1982.; Miličić, (1984) 391-422. old. Lásd még: Grothusen (1967) 38-40. old.

⁶ Kulišić, Spiro: O etnogenezi Crnogoraca. Titograd 1980; Zeković, Sreten: Tradicionalizam is kritizacijam u nauci o Crnogorcima. Kritika osnovnih nekorektnih interpretacija nauke o samobitnosti Crnogoraca. Trebinje 1988;

ge, így az itteni fő művek a belgrádi megközelítéseket tükrözik.⁷ A jugoszláviai közép-
kor-kutatás e sajátos, nemzeti megoszlását nemcsak azért kell ismételtén hangsúlyozni,
mert a magyarországi kutatók erről gyakran hajlamosak megfélekedezni, hanem
sokkal inkább azért, mert bizonyos esetekben az egyes elméletek körül kirobbant viták
ezen öt vagy hat nemzeti iskola egymás iránti viszonya is motiválta. Hasonló okok-
nál fogva kapott áttekintésemben igen nagy szerepet az egyes vélekedések szellemi
vagy politikai háttérének ismertetése. Talán nem is szorul bővebb magyarázatra, mi-
ért. Kelet-Közép-Európához hasonlóan Délkelet-Európában is több mint másfél év-
századnyi hagyománya van a nemzeti ideológiák vagy politikai követelések „történel-
mi vetületben” való megfogalmazásának.⁸ Így az egyes kutatási eredményeket pontos-
san és árnyalataiban csak ezen „háttérinformációk” segítségével lehet megérteni.

A jugoszláviai történetírás legfontosabb jellemzője a nyolcvanas években a régebbi
korok iránti érdeklődés újjáéledése, amit például az is jelez, hogy számos régebbi
összefoglalás reprintben is megjelent.⁹ A középkor jugoszláviai „újralfedezésének”
jelenségét nem kívánom bővebben elemezni, mivel annak gyökerei az aktuálpolitikai
közgondolkodás (a 45 éve közkedvelté tett szóhasználat szerint: az ideológia) átala-
kulásáig nyúlnak vissza. Annyit azonban mégis ki kell emelnem, hogy a Jugoszláv
Kommunista Párt által propagált, hivatalos jugoszláv érzület (a „testvériség-egység”)¹⁰
elhalványodása miatt jelenhettek meg ismét a középkor-kutatásban olyan nézetek,¹¹
amelyek a politikai csatározásokban is érvként használhatók fel. A szerb történészek
körében így ismét egyre népszerűbb azon szemlélet, amely szerint a déli szlávok ré-
gebbi történetében csak és kizárólag a szerb fejlődés a mérvadó, a többi nép pedig
csak olyan mértékben elemzendő, amennyiben ott szerb hatások mutathatók ki.¹² A
horvát, szlovén, macedón illetve a bosnyák és montenegrói történetírás egy részében
viszont egyre erősebb az igény a nemzeti sajátosságok körülbástyázására valamint a
nemzeti fejlődés kezdeteinck az egyre távolabbi múltba helyezésére. E közhangulat
teszi érthetővé a nagyszámú délibábos elképzelés megszületését vagy újralfogalmazá-
sát is. Így igen sok helyen feltűntek vagy újralfogalmazódtak a kontinuitás-elméletek:

⁷ Kovačević (1967) 278-444. old.; Vukčević, Nikola: Etničko porijeklo Crnogoraca. Beograd 1981. Glomazić, Milisav: Etničko i nacionalno biće Crnogoraca. Beograd 1988.; Jovanović, Batrić: Crnogorci o sebi. Beograd 1986.

⁸ Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp. 1983, 11-27, 56-71. old.;

⁹ Šišić, Ferdo: Pregled povijesti hrvatskoga naroda, 3. kiadás, Zagreb 1962, reprint: Zagreb 1975.: uő.: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Pretisak izdanja iz 1925. Zagreb 1990.; Gruber, Dane: Povijest Istre, Zagreb 1924, reprint h. é. n.; Jireček, Konstantin - Radonić, Jovan: Istorija Srba 1. Beograd 1922., reprint: Beograd 1978.; Stanojević, Stanoje: Istorija srpskog naroda, 3., átdolgozott kiadás. Beograd 1926., reprint: Beograd 1989.

¹⁰ Röviden de igen pontosan meghatározta ezen ideológia célját Mirmics Károly: A nemzeti kisebbségek kisajátítása c. írásában (Magyar Nemzet 1990. szeptember 10., 7. old.). Ezek szerint: „A háború utántól 1974-ig, hol rejtgetett, hol nyíltan kimondott gondolat volt, hogy néhány nemzedék átnevelése után lehetséges lesz az új, egységes, jugoszláv államnemzet kialakítása.”

¹¹ Az 1945 utáni horvát történetírásban pl. előbb az ún. emigráns történétírók körében jelentek meg ilyen nézetek: Mandić, Dominik: Hrvati i Srbi, dva različita naroda. München - Barcelona 1971.; reprint: Zagreb 1990.

¹² Mitrović, Jeremija D.: Narodnosna svest u Srba. Beograd 1989, 17-25. old. szerint Rascia már a 9. században is vezető szerepet játszott a délszlávok közt. Nenadović, S. M.: Arhitektura u Jugoslaviji od IX - XVIII veka i glavni spomenici naroda Jugoslavije izvan njenih granica. Beograd 1980. pedig a szerb építészeti függvényében tárgyalja a horvátországi romanikát és gótikát.

az etruszk-szlovén,¹³ az illír-horvát¹⁴ illetve illír-montenegrói.¹⁵ Boszniában pedig e szemlélet is közre játszhatott egy mexikói dilettáns azon ötlete¹⁶ hirtelen népszerűségében, hogy Trója nem Kis-Ázsiában keresendő, hanem a Neretva(Narenta)-parti Gabelában. E hipotézisek természetesen nem annyira a történeti kutatást, hanem sokkal inkább azt a közeget jellemzik, amely eredményeit befogadja. Ugyanígy jellemző népszerűségük is, természetesen szintén a nem szakmai körökben. Ehhez pedig a szenzációra éhes tömegtájékoztatóson kívül nagy mértékben az is hozzájárult, hogy 1945 után egyre jelentéktelenebb helyre szorultak vissza a régibb korok az iskolai történelemoktatásban.

A fentieket összefoglalva nyugodtan kimondható, hogy az utóbbi évek jugoszláviai középkor-kutatásaira elsősorban az egymással szembeni elhatárolás igénye a jellemző. Talán emiatt sem került előtérbe a Kárpát-medence és a Balkán koraközépkori kapcsolatainak a vizsgálata. E megállapításból természetesen nem következik, hogy ilyen vizsgálatok nem folytak volna. Éppen ellenkezőleg: a nyugodt vagy annak tűnő felszín alatt jelentős átrendeződések figyelhetők meg.

A szlovén kutatás újabb eredményeinek bemutatása során adódik a legkönnyebb helyzet. Itt ugyanis a fiatalabb kutatónemzedék¹⁷ teljes egészében átvette a „nagy öregek”: F. Grivec¹⁸, M. Kos¹⁹ és B. Grafenauer²⁰ elgondolásait, így inkább csak egyes részletek körül folynak viták. A szlovén koraközépkor-kutatók nagy többségének felfogása némileg rövidített és egyszerűsített formában így foglalható össze: az alpi vagy másik nevükön karantán szlávok – a mai szlovének ősai – meglepedésük után avar

¹³ Berlot, Anton - Rebec, Ivan: So bili Etruščani Slovani? Branje etruskanskih napisov na slovenski jezikovni podlagi. Koper 1984. Kritikája: Grafenauer, Bogo: Premalo znanja in se manj samokritike. Teleks 41/33(15.8.1985) 4-5. old.

¹⁴ Mužić, Ivan: Podrijetlo Hrvata. (Autohtonost u hrvatskoj etnogenezi na tlu rimske provincije Dalmacije). Zagreb 1989. Kritikája: Budak, Neven: Etnogeneza po diktatru. Loš amaterizam u knjizi Ivana Mužica „Podrijetlo Hrvata” ne može odgovoriti na pitanje odakle su došli Hrvati. Danas 17.4.1990, 42-43. old.

¹⁵ Kulišić, Špiro: O etnogenezi... i. m.; Kritikája Vukcevic, Nikola: Etnicko... i. m.; Glomazic, Milisav: Etnicko... i. m.; Jovanovic, Batric: Crnogorci... i. m.

¹⁶ Salinas Price, Roberto: Homer's blind audience. Beograd 1984. Alapos kritikája: Skiljan, Dubravko - Šešelj, Zlatko et alia: Troja i kako je steći. Zagreb 1985.

¹⁷ Vilfan, Sergije: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana 1965.; Šašel, Jaroslav: Kasnoantično in zgodno srednjeveško obdobje v vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. In: Arheoloska najdišča Slovenije. Ljubljana 1975, 68-73. old.; Slabe, Marjan: The Ljubljana area at the Time of the Arrival of the Slavs AI 17(1976) 50-53. old.; Štih, Peter: Regnum Carantanorum. ZgČ 40(1986) 215-231. old.; E szemlélet elfogadása jellemzi az „emigráns” szlovén történetírást is: Gelt, Draga: The Slovenians from the Earliest Times (Illustrated Story of Slovenia). Victoria, Australia 1985.

¹⁸ Grivec, Franc: Slovenski knez Kocelj. Ljubljana 1938.

¹⁹ Kos, Milko: Istorija. In: Slovenačka, Srpska Književna Zadruga, kolo XXX. Br. 202., Beograd 1927. uő.: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933., uő.: Conversio Baguariorum et Carantanorum. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11. Historični odsek 3. Ljubljana 1936., Kos (1955)

²⁰ Grafenauer (1952); Grafenauer (1954-1955); Grafenauer, Bogo: Razmerje med Slovani in Obri do obleganja Carigrada (626) in njegove gospodarsko-družbene podlage. ZgČ 9(1955-1956) 143-153. old. Uő.: Großmähren, Unterpannonien, und Karantanien. In: Das Großmährische Reich, Praha 1963, 377-389. old.

függőségben éltek egészen a 620-as évekig, amikor a Samo-féle felkelés ide is áttért. Samo leverése után az avarok már nem tudták helyreállítani fennhatóságukat az Alpok keleti részén, mégis ők maradtak az itteni szlávok legrosszabb szomszédai. Állandó nyomásuk elegendő volt ahhoz, hogy az alpi szlávok bajor illetve frank függőségbe „meneküljenek” a 8. század közepén. E koncepciót részletesebben nem kívánom taglalni, két elemét viszont ki kell emelnem. A szlovén történészek nem szokták tagadni, hogy a szlávok megtelepedése az Alpok keleti részében szorosan összefügg az avar honfoglalással,²¹ azaz a jugoszláviai népvándorlás-kutatásban meglehetősen egyedül álló módon elfogadják az avar kaganátust körbe vevő szláv népgyűrű elméletét. Továbbá – szintén egyedül álló módon – a szlovén történészek a szlávok Kárpát-medence belseje felé való terjeszkedésében igen nagy hangsúlyt helyeznek a 9. századra.²² Ezzel kapcsolatosan szeretném felhívni a figyelmet M. Kos egy térképére (1. ábra)²³, amely az alpi szlávok 9. századi települési területét szemlélteti, többek közt a Dunántúlon is. E térképet ugyanis tudomásom szerint a magyar kutatásban még senki sem használta fel.

A szlovén történészek által kialakított, szilárdnak tűnő váz régészetileg egyelőre még nem igazolható. Ennek oka, hogy – más déli szláv népekhez hasonlóan – az alpi szlávok 7-8. századi leletanyaga még alig ismert. A Köttlach-kultúra legkorábbi leletei ugyanis 9. századiak,²⁴ és ekkor már – a politikai tagolódásnak megfelelően – a nyugati befolyás az alapvető. Így a Kárpát-medencében is a Délnyugat-Dunántúl²⁵ illetve a Száva-Dráva köze nyugati részének²⁶ leletanyaga áll hozzá közel. Bár a számos párhuzam ellenére is a Köttlach-kultúra a Kárpát-medence nyugati részében hiányzik, egyetlen kivétellel. E kultúra egyik legkeletebbi lelőhelye a muraközi Bántornya (szlov.: Turnišče).²⁷ Az itteni 9. századi temetőre azért is kell külön utalnom, mert a magyarországi kutatásban még senki sem figyelt fel rá – feltehetően nehezen elérhető publikációi miatt. Továbbá sem a szlovén sem a magyar szakemberek körében még nem vetődött fel kellő súllyal a Köttlach-kultúra kárpát-medencei hiányának nézetem szerint alapvetően fontos kérdése. Pedig e tény feltétlenül elemzésre szorul, különösen ha figyelembe vesszük, hogy mind a szlovén, mind pedig a magyar történészek,

²¹ Grafenauer (1954-1955) 104-110. old.

²² Grafenauer (1954-1955) 38-54. old.

²³ Kos, Milko: Alpski Slaveni posle doseljenja. In: Historija naroda Jugoslavije. Szerk.: Grafenauer, Bogo - Perović, Dušan - Šidak, Jaroslav. Zagreb 1953, VI. térkép. A számos újraközlés közül megemlíteném: Kos (1955) 2. térképmelléklet; Grafenauer (1954-1955) 115. old.; E térképet német jelmagyarázatokkal és a régészeti lelőhelyek feltüntetésével közli: Korošec, Paola: Alpenlawen und Slowenen. In: Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Szerk.: Hermann, Joachim, Berlin 1986, 106. old.

²⁴ Korošec, Paola: Zgodnosrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov 1-2. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 22/1-2. Institut za arheologijo 11/1-2. Ljubljana 1979.

²⁵ Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. ArchHung. S. N. 41. Bp. 1963.; uő.: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München 1973.

²⁶ Egy új, részletes bibliográfiával ellátott összefoglalás e tájegységről: Vinski, Zdenko: Novi rano-karolinški nalazi u Jugoslaviji. VAMZ. 3. Serija 10-11 (1977-78) 143-189. old.

²⁷ Korošec, Paola: Grob slovanskega bojevnika na Turnišču pri Ptujju. AV 2(1951) 18-30. old.; Korošec, Josip - Korošec, Paola: Predzgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v blizini Ptujja. Razprave SAZU 3(1953) 181-245. old.; Jevremov, Blagoje: Neuentdeckte Gräber in der Nekropole in Turnišče bei Ptuj. Balcanoslavica 2(1973) 81-87. old.

nyelvészek – pl. a fentebb már említett B. Grafenauer²⁸ illetve Kniezsa I.²⁹ – az írott források valamint a helynevek alapján az alpi szlávok (az ún. dunai szlovének) nagyarányú betelepedésével számolnak.

Egészen az utóbbi évekig a horvát koraközépkor-kutatást is a hagyományos szemlélet, azaz a horvát történetírás múlt század végi és század eleji „nagy nemzedéke” (F. Rački³⁰, V. Klaić³¹, F. Šišić³² stb.) által kidolgozott koncepció elfogadása jellemezte. E szellemben íródott például a közelmúltban elhunyt N. Klaić³³ 1971-es, nagyszabású összefoglalása³⁴, amelyről megjelenésekor úgy tűnt, meghatározó szerepű lesz az elkövetkező évtizedekben. E felfogás szerint a horvátok a Konstantinápoly avar ostromát követő időkben lerázták az avar igát, és egészen a 9. század eleji frank hódításig csak névleges bizánci függőségben éltek. A horvát ethnikai terület pedig már ekkor északon a Drávaig ért, annak ellenére, hogy a horvát állam kialakulásának kezdetei csak az Adriai-tenger partja és a dinári hegyvidék közti sávra tehetőek. E szemléletet tükrözi a horvát történetírás azóta általánosan alkalmazott terminológiája is: a Dinári-hegyvidék és az Adria közti rész a „tengerparti Horvátország” a Dráva és a hegylanc közti vidék pedig a „pannoniai” vagy „Száva-melléki Horvátország”. E több mint száz éves történeti koncepció pontos megértéséhez szem előtt kell tartani kialakulásának körülményeit is. A 19. század végi horvát politikai közgondolkodásban³⁵ igen erősen élt az igény egyrészt a három részre: Horvátországra, Dalmáciára és Szlavóniára osztott ország egységesítésére. Másrészt pedig – távlati célként – az 1868-as horvát-magyar kiegyezés revideálása szerepelt, mivel csak ez vezethetett vagy a teljes függetlenség kivívásához, vagy a többi délszlávokkal való egyesüléshez. E tényezők teszik igazán érthetővé a függetlenség hangsúlyozását, különösen az avarokkal szemben. Bennük ugyanis a szomszéd népek korabeli történéseivel³⁶ azonos módon a horvátok is a honfoglaló magyarok előképét, méghozzá gyűlöletes előképét látták³⁷. További problémát jelentett egyrészt az, hogy a különböző írott források összehasonlítása alapján már a múlt század végén arról írt több történész³⁸, hogy a szlávok Balkán-félszigeti megtelepedése két hullámban zajlott. E kérdés feszegetését azonban a századfordulón

²⁸ Grafenauer (1954–1955) 38–54. old.

²⁹ Kniezsa István: A honfoglalás előtti szlávok nyelve a Dunántúlon. MTAK(I) 2(1952) 373–390. old.

³⁰ Rački, Franjo: Nacrt jugoslavenskih povestij do IX stoletja. Arkiv za poviestnicu jugoslavensku 4(1857) 235–280. old.; uő.: Hrvatska prije XII veka. Rad JAZU 56(1881) 63–140. old.; uő.: Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. veku. Zagreb 1875.

³¹ Résztanulmányait összefoglaló, legfontosabb munkája: Klaić (1899–1904)

³² Legfontosabb munkája a koraközépkor vonatkozásában: Šišić (1925).

³³ Életútjáról, munkásságáról lásd: Raukar, Tomislav: Nada Klaić ili život povjesnicara. Danas 340(23.8.1988.) 43. old.

³⁴ Klaić, Nada: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1971., második kiadás: Klaić (1975)

³⁵ Horvat, Josip: Politička povijest Hrvatske. Zagreb 1936, 247–317. old.; Milutinović, Kosta: Štrossmajer i jugoslovensko pitanje. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Monografije. knj. 15. Novi Sad 1976.

³⁶ E tétel egyik első megfogalmazója: Palacký (1836) 155–157. old.

³⁷ Lásd pl.: Klaić (1899–1904) I. köt., 27.; Šišić (1925) 215–219. old.

³⁸ A kérdés historiográfiáját jól áttekintette: Šišić (1925) 236–265. old.

egyes politikai gondolkodók a horvát nemzet egységének megkérdőjelezéseként értelmezték. Másrészt a korabeli horvát történészek nemigen akartak szembe nézni azzal, hogy az újkori horvát főváros és legfontosabb kulturális központ, Zágráb egészen bizonyosan nem tartozott bele abba a területbe, ahol a magyar hódítás előtti horvát állam keletkezett, és a középkor későbbi századaiban is Szlavónia részének számított³⁹. Talán emiatt is hangsúlyozták a horvát történészek oly kitartóan a Dráva-Száva közének horvát jellegét a középkorban. E horvát történeti szemléletmódról annyit még feltétlenül meg kell jegyezni, hogy kialakulásának pillanatától a magyar történészek heves bírálatában részesült⁴⁰. Főként amiatt, mert a horvát-magyar államközösség kezdetét egy szerződésben nem pedig a magyar hódításban igyekezett láttatni. Az e körül kirobbant vita pedig egyáltalán nem volt mentes az aktuálpolitikai felhangoktól – az igazság kedvéért hozzá kell tennem, egyik részről sem.

A fenti kis historiográfiai kitérőt azért is érdemes volt megtenni, hogy beláthassuk a hagyományos szemléletmód átvételének micsoda kötelező, szinte kényszerítő érvényű hatása volt és van. A nyolcvanas évek horvát történetírásában mégis megjelent több olyan elgondolás is, amely kisebb vagy nagyobb mértékben elfordul ettől. Az első ilyen annak ellenére is meg kell említenem, hogy az általam tárgyaltnál egy későbbi korszakra, a 10-11. századra vonatkozik. Megfogalmazója ugyanis ugyanaz az N. Klaić⁴¹, aki még egy évtizeddel korábban a hagyományos szemlélet alapján írta meg fentebb említett összefoglalását. Valkóvár (szh.: Vukovar) középkori történetéről értekezve ugyanis azt fejtette ki, hogy egyáltalán nem bizonyos Szlavóniában, különösen pedig a keleti felében, a 10. század eleji horvát hódítás, így a magyarok sem szervezheték itt meg egy, csak feltételezett „horvát zsuparendszer” alapján Valkó vármegyét. Még jobban eltávolodott a hagyományos szemlélettől L. Margetić⁴², aki a horvátok betelepülésének időpontját elemezte újra a legfontosabb írott forrás: Bíborbanszületett Konstantin De Administrando Imperio-ja alapján. A horvátok és a szerbek megtelepedését tárgyaló, egymást részben átfedő, 29., 30. és 31. fejezet gondos összehasonlítása alapján jutott arra a következtetésre, hogy a horvátok nem Herakleios császár korában, azaz a 620-as évek végén telepedtek meg Dalmáciában, hanem csak a 9. század eleji frank hódítás nyomán, feltehetően ez utóbbiak parancsára. Gondolatmenetének részletes ismertetése túlnőne előadásom időkeretein, egy a Kárpát-medencére vonatkozó, történeti jellegű észrevételét azonban feltétlenül érdemes megemlíteni. L. Margetić szerint⁴³ a későbbi bevándorlás mellett szól az is, hogy a horvátok a 7. század első harmadában nem tudtak volna áttörni az avar szállásterület központi részén, a 9. század elején viszont már ez nem lehetett akadály. Ugyanő a régészeti leletanyag értékeléséhez is igen érdekes megjegyzéseket fűz. Ezekről azonban csak alább, a horvát régészet újabb eredményeinek bemutatása során szólok.

³⁹ Grothusen (1967) 103-108. old.; Klaić (1982) 24-181. old.

⁴⁰ E vitát a közelmúltban igen jól összefoglalta: Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979, 85-86. old.

⁴¹ Klaić, Nada: Crtica o Vukovaru u srednjem vijeku. Vukovar 1983, 10-15. old.

⁴² Margetić (1977) 5-88. old.

⁴³ Margetić (1977) 31. old.

L. Margetić elméletéhez annyit még feltétlenül hozzá kell fűznöm, hogy elgondolása nem egészen új. Nyugat-Európában – különösen a német nyelvterületen – már korábban is nyilatkozott több szakember hasonló szellemben. Így már több esetben felvetődött, hogy a horvátok is eredetileg csak egy, a bolgár-törökökhöz hasonló kis néptörzsek lehettek⁴⁴, amely a balkáni szlávokra rátelepedve azok nyelvét átvette.

Horvátországban mégis nagy vitát váltott L. Margetić hipotézise. A hagyományos elgondolás védelmezőinek⁴⁵ a felkészültségét és hozzáértését szemlélteti, hogy a vita mindvégig tudományos színvonalon, filológiai vagy történeti érvek alapján folyt illetve folyik⁴⁶, így sem az esetleges frank vazallitás sem pedig a horvát nép egységének a problematikája nem fogalmazódott meg érzelmi vagy aktuálpolitikai problémaként. Érdekesen foglalt állást e vitában a már többször említett N. Klaič. Ő ugyanis első megnyilatkozásában⁴⁷ egyrészt elfogadta Lj. Margetić okfejtését, másrészt viszont a szlovén Lj. Haputmann egy, számos alkalommal leírt vélekedéséhez⁴⁸ visszanyúlva nem a Kárpát-medencétől északra levő őshazájukból vándoroltatja a 8-9. század fordulóján a horvátokat, hanem Karantániából, azaz az alpi szlávok szállásterületéről. Érvelését a 8-9. századi Karantániában többször is említett kasaz-okra vagy kosez-ekre alapozza, akikben B. Grafenauer marxista megközelítése⁴⁹ szerint a helyi uralkodó osztály csíráit kellene látni. A fentebb vázolt, új vélekedés nyomán a 9. századi bevándorlás mellett érvelő horvát történészek közt is fellángolt a vita, mivel L. Margetić elutasította⁵⁰ az új megközelítést, a Karantániából induló horvát vándorlás lehetőségét. Kárpát-medencei szemszögből sem érdektelen a kosez-ek mibenlétének a problematikája, mivel már több nyugat-európai kutató is megfogalmazta azon nézetét⁵¹, hogy e rejtélyes réteg Karantániában eredetileg az avar fennhatóságot volt hivatott fenntartani.

⁴⁴ Kronsteiner, Otto: Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe? Wiener Slavistisches Jahrbuch 24(1978) 137-157. old.; Pritsak, Omeljan: The Slavs and the Avars. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo (XXX): Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo 1. Spoleto 1983. 353-432. old.; Kunstmann, Heinrich: Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos? Die Welt der Slawen 29(1984) 111-122. old.; Pohl, Walter: Das Awarenreich und die „kroatischen“ Ethnogenesen. In: Die Bayern und ihre Nachbarn 1. Szerk.: Wolfram, Herwig - Schwarcz, Andreas. Wien 1985, 293-298. old.

⁴⁵ Suič, Mate: Ocjena radnje L. Margetića „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata”. Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8(1977) 89-100. old.; Štih, Peter: Karantanija - stara domovina Hrvata? ZgČ 41(1987) 529-549. old.

⁴⁶ Kivétel ez alól talán csak a vitának azon rövid szakasza, amikor az a hetisajtóba is átterjedt: Koščak, Vladimir: Druga strana. Danas 299(10.11.1987). 5-6. old.; Beuc, Ivan: Kad je postala država. Start 504(14.05.1988.) 87. old.

⁴⁷ Klaič, Nada: O problemu stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata. ZgČ 38(1984) 253-270. old.

⁴⁸ Az elgondolás első megfogalmazása: Hauptmann, Ljubo: Prihod Horvatov. In: Bulicev Zbornik. Zagreb - Split 1924, 515-545. old.; uő.: Karantanska Hrvatska. Zbornik kralja Tomislava. Uspomeni tisu cugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. JAZU Posebna djela Zagreb 1925, 86-127.; uő.: Karantanska Hrvatska. In: Zbornik kralja... i. m. 297-317. old.

⁴⁹ Grafenauer (1952) 29-42. old.

⁵⁰ Margetić, Ljubo: Još o dolasku Hrvata. HZb 38(1985) 227-240. old.

⁵¹ A legutóbb: Pohl, Walter: Das Awarenreich... i. m. 293-298.

N. Klaič egy második elgondolást⁵² is közzé tett a horvátok 9. század eleji bevándorlásának a problematikájáról, ebben azonban már olyan felvetések is szerepelnek, hogy a horvátok a Balkán-félszigeti szláv honfoglalás előtt is Dalmáciában éltek, ami meglehetősen valószínűtlen.

A horvát népvándorlás-kori régészetet az elmúlt évtizedekben meghatározta Z. Vinski szemlélete⁵³. Gazdag életművének számos tétele elemzi a 7-9. századot⁵⁴. E korszakon belül pedig elsődleges célja a szláv, konkrétan a horvát régészeti anyag elkülönítése. Szemléletére jellemző, hogy a cseh és szlovák régészet eredményeinek alapos ismerője, és az ott felfedezetteket igyekszik minél nagyobb mértékben alkalmazni a Balkán-félszigeten. Meg kell jegyezni, hogy a leletanyag ilyen megközelítésével nem állt illetve áll egyedül: sem Horvátországban, sem pedig Jugoszlávia más részein. Ugyanezt a módszert használta fel a két világháború közti időszakban, a dalmáciai horvát Lj. Karaman⁵⁵, vagy a Belgrádban élő, szerb Dj. Mano-Zisi⁵⁶, K. Novaković⁵⁷ illetve az újvidéki (Novi Sad) B. Jankulov⁵⁸, a háborút követő évtizedekben pedig nemcsak Z. Vinski felesége, Ks. Vinski-Gasparini⁵⁹, S. Ercegović - Pavlović⁶⁰ illetve a korán elhunyt, szlovén J. Korošec⁶¹, hanem a szerb M. Grbić⁶² továbbá M. Garašanin⁶³, R. Veselinović⁶⁴, M. Čorović - Ljubinković⁶⁵ O. Šafarik⁶⁶, S. Barački⁶⁷, M. Birta-

⁵² Klaič (1988) 2. rész 87. old. szerint a horvátok előbb Dalmáciából Karantániába költöztek, majd onnan vándoroltak ismét vissza.

⁵³ Jó áttekintést nyújt szemléletéről legutóbbi munkája: Vinski, Zdenko: *Glose uz dvije novije knjige o prošlosti Slavena*. SHP, 3. Serija 16(1987) 195-228. old.

⁵⁴ Munkásságának bibliográfiáját (1981-ig) összeállította: Mrkobrad (1984) 119-132.

⁵⁵ Karaman, Ljubo: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb 1930.; uő.: *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*. HZb 1(1948) 109-115. old.; uő.: *Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti*. SHP, 3. Serija, 2(1952) 81-91. old.

⁵⁶ Mano-Zisi, Djordje: *Jedan sremski nalaz iz doba seobe naroda*. GID 10(1937) 265-275. old. Purković - Mano-Zisi (1941) 15-22. old.

⁵⁷ Novaković, Kosta: *Avarska umetnost*. *Umetnički pregled* 2(1939)/2 46-48. old.

⁵⁸ Jankulov, Borislav: *Spomenici Vojvodine iz doba seoba naroda*. In: Popović (1939) 81-90. old.

⁵⁹ Vinski, Zdenko - Vinski-Gasparini, Ksenija: *Gradište u Mrsunjskom lugu*. *Izložba prvog iskapanja slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*. Zagreb 1950.; Vinski-Gasparini Ksenija: *Ranosrednjevjekovan slavenski zlatni nakit u Arheološkom muzeju u Zagrebu*. SHP, 3. Serija 2(1952) 19-27. old.; Vinski-Gasparini-Ercegović (1958) 129-161. old.; Vinski-Gasparini (1962) 242-244. old.

⁶⁰ Vinski-Gasparini - Ercegović (1958) 129-161. old.; Ercegović-Pavlović, Slavenka: *Kasnoantička tradicija u srednjevjekovnim nekropolama*. VAMZ 3. Serija, 12-13(1979-80) 171-180. old.; uő.: *Neobjavljeni grobni nalazi iz Bijelog Brda*. SHP, Serija 3, 6(1958) 165-184. old.

⁶¹ Korošec (1951) 134-155. old.; Korošec (1952); Korošec, Josip: *Arheološki sledovi slovanske naselitve na Balkanu*. ZgČ 8(1954) 7-24. old.; uő.: *Istraživanje slovenske keramike ranog srednjeg veka u Jugoslaviji*. RVM 7(1958) 5-12. old.; uő.: *Neki elementi slovenske materijalne kulture VI i VII veka*. GZM N. S. 7(1952) 5-17. old.; uő.: *Pravilnost opredeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srednjega veka do 7. stoletja kot slovanskih*. ZgČ 12-13(1959) 75-109. old. uő.: *Gradišna keramika*. *Enciklopedija likovnih umetnosti* 2. kötet, Zagreb 1962, 445. old.; uő.: *Slavensko-avarska kultura*. *Enciklopedija likovnih umetnosti*. 4. kötet, Zagreb 1966, 221. old.

⁶² Grbić, Miodrag: *Gradište kod Kikinde*. *Starinar* N. S. 1(1950) 113-118. old.

⁶³ Garašanin - Kovačević (1950); Garašanin, Milutin: *K najstarijim slovenskim kulturama naše zemlje i problemu porekla izvesnih njihovih oblika*. *Starinar* N. S. 1(1950) 27-37. old.; uő.: *Nova razmatranja o slovenskoj keramici*. *Povodom nalaza iz ulice Božidara Adžije u Beogradu*. GMGB 2(1955) 21-30. old.;

⁶⁴ Veselinović (1952) 143-158. old. Veselinović, Rajko L.: *Ranoslovenske lončarske peči i grobovi kod Mošorina u Bačkoj*. RVM 1(1952) 143-158. old.; Veselinović (1953) 5-52. old.; uő.: *Keltske i*

sevič⁶⁸ (későbbi munkáiban M. Bajalovič-Birtašević, majd M. Bajalovič - Hadzič-Pešič) valamint D. Minič⁶⁹ stb. is. Áttekintésem keretein jelentősen túlnőne a cseh régészet ezen, L. Niederle⁷⁰ illetve J. Eisner⁷¹ nevéhez kapcsolódó koncepciójának részletes taglalása. Annyit szeretnék csak megjegyezni, hogy a fentebb felsorolt szlovén, horvát illetve szerb kutatók körében igen pozitív visszhangra talált egyrészt azon felfogás, hogy a szarmatáktól kezdve a Kárpát-medence összes népvándorlás-kori népének temetőiben az egyszerűbb mellékletű vagy melléklet nélküli sírok a szlávokhoz kapcsolhatók, mivel csak ők tekinthetők a „termelő elemnek”⁷². Másrészt pedig a nomádok, életmódjuknál fogva nem tudtak cserépedényeket készíteni⁷³, így az összes kerámia automatikusan a szlávokra utal. Ezen felül, L. Niederle és J. Eisner koncepciójának „helyi” viszonyokra való alkalmazása egyéb okoknál fogva is szinte önkéntelenül adódott. Az eredmények átvételének szellemi háttere a szláv kulturális közösség eszméjéből⁷⁴ következett. További, szintén elsődlegesen fontos ok volt a szerb, horvát illetve szlovén népvándorlás-kori régészet korabeli fejlettségi, illetve pontosabban fejletlenségi foka. A leletek hiányának mértékét jellemzi, hogy Z. Vinski még 1950-ben is azon kérdést választhatta tanulmánya címéül⁷⁵, hogy van-e korai szláv kerámia Jugoszlávia területén. Habár erre végül is pozitív választ tudott adni, a helyzet, sajnos, a

starosrpske lončarske peči na Gomolavi kod Hrtkovaca u Sremu. RVM 6 (1957) 27-38. old.; Veselinovič (1970) 26. old.

⁶⁵ Čorovič - Ljubinkovič, Mirjana: Izložba etnogeneze južnih Slovena kroz materijalnu kulturu u ranom srednjem veku. Muzeji 6(1951) 16-24. old.; uő.: Metalni nakit belobrdskog tipa - grozdolike mindjuše. Starinar N. S. 2(1951) 21-56. old.; uő.: Bijoux communs aux Slaves du Sud et leurs variantes locales. Boucles et pendants d'oreilles. AI 3(1959) 111-119. old.; uő.: Problemi arheoloških istraživanja VI-VII veka u Jugoslaviji sa posebnim osvrtom na probleme slovenske arheologije. MatSADJ 3(1966) 83-99. old.; uő.: Der Zusammenhang des Schmuckes des Nitra-Gebietes und Nordserbiens im IX Jh. SlA 18(1970) 113-117. old.; Ljubinkovič, Mirjana: Ka problemu slovenizacije Beograda i severne Srbije. GMGB 25(1978) 17-24. old.

⁶⁶ Šafarik - Šulman (1954) 5-55. old.; Šafarik, Olga: Nalazi sa nove avaro-slovenske nekropole u Malom Idjosu. RVM 4(1955) 63-70. old.

⁶⁷ Barački, Stanimir: Grupni nalaz starosrpskog gvozdenog alata iz Vršca, RVM 9(1960) 186-194. old.; uő.: Jugoistočni Banat u ranom srednjem veku. Sa pregledom ranosrednjovekovnih nalazišta. Vrsac 1977.

⁶⁸ Birtašević (1956) 159-162. old.; uő.: Srednjevekovna keramika. Katalog II serije. Zbirke i legati Muzeja Grada Beograda. Beograd 1970.

⁶⁹ Minič, Dušica: Najnovija proučavanja etničke pripadnosti belobrdske kulture. Starinar N. S. 19(1968) 165-173. old.

⁷⁰ Niederle, Lubor: Bemerkungen zu einigen Charakteristiken der altslavischen Gräber. MAG 24(1894) 40-55. old.; Niederle (1911-1927); uő.: La race slave: statistique, démographie-anthropologie. Paris 1911; uő.: manuel de L'antiquité slave 1-2. Paris 1923-1926.

⁷¹ Eisner, Jan: Slovensko v pravku. Práce učené spločnosti Šafarikovy v Bratislavé. Svazek 13. Bratislava 1933. uő.: Slovensko v dobe kultury hradistnej. In: Slovenske dejini I. Szerk.: Varsik, Branislav. Bratislava 1947. 120-158. old.; uő.: Devinska Nová Ves. Slovanske pohrebiste. Bratislava 1952.

⁷² Purkovič - Mano-Zisi (1941) 19. old. szerint: „A szlávok közvetítik a keleti régészeti elemeket nyugatra. Jelentős a részarányuk a Pannón-medence (: a Kárpát-medencére használatos fogalom a szerbhorvátban - T. M.) aranyművességében - ők voltak a fő termelő elem.”

⁷³ Lásd pl.: Korošec (1952) 188-192, 207-208. old. Birtašević (1956) 159-162. old.

⁷⁴ A pánszlávizmus eszmerendszerének rövid de igen jó összefoglalása: Gogolák Lajos: A pánszlávizmus. In: A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szeckfű Gyula, Bp. 1942, 150-167. old. A jugoszláviai kutatók régészek közül e szemlélet legjobban talán J. Korošecet hatotta át. Lásd pl.: Korošec (1952)

⁷⁵ Vinski, Zdenko: Gibt es slawische Keramik aus der Zeit der südsalwischen Landnahme? AI 1(1954) 71-82. old.

7-8. század vonatkozásában azóta sem javult számottevő mértékben. A cseh és szlovák régészet eredményeinek átvételét sugallta még is, hogy a Szerémségben⁷⁶, illetve a Dráva-Száva között⁷⁷ elég nagy számban kerültek elő avar mellékletekkel ellátott, avar temetkezési szokásokat tükröző sírok, többek közt az újkori horvát főváros, Zágráb⁷⁸ területén is. Z. Vinski és nemzedéke pedig – a hagyományos horvát történelemszemlélet híveként – itt már a népvándorlás második szakaszában csak és kizárólag szlávokat tudott feltételezni. Így vált évtizedekre a horvát régészetben szokásos „terminus technicus”-szá az avaroszláv vagy szlávóavar kultúra⁷⁹. Ennek egyes részeit pedig J. Korošec⁸⁰ nyomán egészen az 1960-as évekig Martinovka- illetve Kestelj-kultúráként volt szokás emlegetni (az utóbbi név a keszthelyi lelőhely pontatlan de a szerb, horvát, szlovén kutatásban így közkedvelté vált változata)⁸¹. Az „avaroszláv” szemlélet bírálata nem szeretnék részletesen kitérni, hiszen a magyar kutatásban többen is igen jól felsorolták gyengéit⁸². Egy, a horvátországi alkalmazásához szorosan kapcsolódó tényezőt viszont feltétlenül ki kell emelnem. A hagyományos horvát történelemszemlélet gondolatmenetének következetes végigvitele esetén a Kárpát-medence délnyugati és a Balkán északnyugati része közt nem is kapcsolatok léteztek ebben a korban, hanem e területek azonos kultúrába sorolandók. Ezt pedig a régészeti leletanyagnak már egy egészen felszínes összehasonlítása is teljesen lehetetlenné teszi.

Úgy tűnt hosszú ideig, hogy a horvát koraközépkori történetíráshoz hasonlóan e korszak régészetében is harmonikus nemzedékváltásra kerül majd sor, azaz a fiatalabbak a felülbírálat igénye nélkül veszik át az „avaroszláv” koncepciót. M. Šmalcelj például a privlakai „avaroszláv” temető egyik előzetes közleményében⁸³ ethnikumokat igyekezett elkülöníteni abból, hogy a váz mellett sárga vagy ún. dunai típusú kerámia volt-e. Az első ellenvetést nem is egy ifjú régész, hanem a fentebb már említett L. Margetič tette, aki többek között arról is írt⁸⁴, hogy a 7. sz. eleji betelepedés elvetése esetén megszűnne annak a kényszere, hogy a Dráva - Száva között ezen időszak minden leletét kötelező érvennyel szlávnak kelljen minősíteni. Ennél jóval élesebben fogalmazott Z. Vinski egy nemzedéktársa, a történész N. Klaič⁸⁵. Ő ugyanis feltette azt

⁷⁶ Dimitrijevič - Kovačević - Vinski (1962) 73-105. old.; Mrkobrad (1980) 5-8. térkép.

⁷⁷ Dimitrijevič - Kovačević - Vinski (1962) 107-115. old.; Mrkobrad (1980) 5-8. térkép.

⁷⁸ Vinski, Zdenko: Ranosrednjekovni arheološki nalazi na užem i širem području Zagreba. Iz starog i novog Zagreba 2(1960) 47-65. old.

⁷⁹ Meghatározása magyarul: Vinski-Gasparini, Ksenija: Avar-szláv kultúra. In: Jugoszláv enciklopédia. Magyar nyelvű kiadás. 1. kötet. Zágráb 1985. 327-329. old.

⁸⁰ Korošec (1951) 134-152. old.

⁸¹ Šeper, Mirko: Martinovska Kultura. Enciklopedija likovnih umjetnosti 3. kötet. Zagreb 1964. 415. old.; Vinski-Gasparini (1962) 242-244. old.

⁸² Richthofen, Bolkó: A szláv kérdés Magyarország középkori archaeológiájában. ArchÉrt 40(1923-1926) 139-156. old.; B. Szatmári Satolta: A dévényújfalui temető etnikai és történeti problémái. KMK 1(1968) 107-130. old.; Bóna (1971) 303-307. old.

⁸³ Šmalcelj, M.: Privlaka - „Gole njive” (općina Vinkovci) - nekropola VII - IX stoljeća - sistematska iskopavanja. AP 15(1973) 119. old.

⁸⁴ Margetič (1977) 67-74. old. Ő még használja az avaroszláv terminust, de külön kiemeli, hogy Horvátországban 670 után az avar jelenlét mértéke megnőtt.

⁸⁵ Klaič, Nada: Vinodol. Pazin - Rijeka 1988, 14-20. old.; Klaič (1988) 1. rész 59. old. „... annak ellenére, hogy vannak bizonyítékok Šišić azon módszere ellen, amellyel az avarokat a Duna mellékre dobta át, elgondolása mégis „uralkodó”, és még manapság is egy sajátos csapda nemcsak a történészek, hanem sok-

az egyszerű, helyi viszonylatban mégis igencsak eretneknek tűnő kérdést, miért ne lehetne az avar leleteket a Száva vonalától délre is avarnak tartani. Úgy tűnik, az új régésznevezésekben is megfogalmazódott már az újraértékelés igénye⁸⁶, ennek felszínre jutását azonban egyelőre még akadályozza Z. Vinski nagy tekintélye.

A fentebb vázoltaktól eltérő módon fejlődött a horvát régészet másik ága, a dalmáciai. Itt ugyanis már a századfordulón sikerült körülhatárolni egy olyan 9-10. századi temetőcsoportot⁸⁷, amely a horvát állam kialakulásának korához köthető, így azt joggal nevezték el óhorvát emlékműnek. Az utóbbi évtizedekben – főként B. Marušić⁸⁸, D. Jelovina⁸⁹ illetve J. Belošević⁹⁰ munkássága révén – pedig a sírleletek osztályozása, és a részletekbe menő tipologizálás is megtörtént. Továbbá a Kašić - Maklinovo brdo-i leletmentésen előkerült urnasírok⁹¹ a Balkán-félsziget nyugati harmadában elsőként tanúsítják azt, hogy a megtelepedő szlávok itt is hamvasztották halottaikat, méghozzá a régészetileg oly nehezen megfogható, „sötét” 7. században. Nem kerülhetem meg azonban annak a megjegyzését, hogy a hamvasztásos rítus elhagyását a horvát régészek nagy többsége túl korai időpontra – a 8. századra⁹² - keltezi. Nem támasztja ezt alá Biskupija - Crkvina-i, vagy Nin-Sv. Kriz-i, gyakran említett V. Konstantin-érem sem, hiszen a verés és a földbe kerülés időpontja semmiképpen sem tekinthető azonosnak. Így, nézetem szerint joggal utaltak magyar⁹³ vagy német régészeti körökben⁹⁴ e keltezés abszurditásának szemléltetése érdekében arra, hogy elfogadása esetén Dalmáciában a frank importárak korábban jelennének meg, mint készülesi helyükön. A keltezés megoldatlan részleteire azért is kellett nyomatékosan utalnom,

kal inkább a régészek számára. Az utóbbiak ugyanis nem mernek egyetlen olyan tárgyat sem avarnak nyilvánítani, amelyet a Dunától vagy a Szávától délre találnak.” E szemléletváltás nagyságára jellemző, hogy még e kutató is hat évvel a fenti sorok leírása előtt az avarosláv koncepciót védte: Klaić (1982) 13-14. old.

⁸⁶ A 10-11. századi temetők értékelésében figyelhető meg egy sajátos mozgás: Demo, Željko: Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji (u provodu nalaza sa lokaliteta Djelekovec – Gornji Batjan I.) PZb '83, 271-298. old.

⁸⁷ Ez nagyobbrész F. Bulić érdeme. Róla lásd: Bulić - 50 godina nakon smrti. Znanstveni skup u povodu 50. obljetnice smrti Don Frane Bulića. Szerk.: Marin, Emilio. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 79(1986)

⁸⁸ Marušić, Branko: Istra u ranom srednjem vijeku. Arheološko-povijesni prikaz. Pula 1960. uő.: Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri. AV 18(1967) 333-341. old.; uő.: Materijalna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća. In: Aheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Izdanja Hrvatskog Arheološkog Društva 11/1 (1986). Pula 1989. 81-105. old.

⁸⁹ Jelovina, Dušan: Statističko-tipološki pregled starohrvatskih naušnica na području SR Hrvatske. SHP, Serija 3, 8-9 (1963) 101-118. old.; uő.: Starohrvatske nekropole na području između Zrmanje i Cetine. Biblioteka znanstvenih dela 2. Split 1976.

⁹⁰ Belošević (1980)

⁹¹ Belošević, Janko: Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar. Balcanoslavica 1(1972) 73-86. old.

⁹² Előszőr: Vinski, Zdenko: O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva. Vesnik Vojnog muzeja 11-12(1966) 70-88. old.: majd nyomában: Belošević (1980) 14, 22, 79. stb. old.

⁹³ Bálint Csanád: A magyarság és az ún. Bjelo brdói kultúra. Cumania 4(1976) 238. old.:

⁹⁴ Werner, Joachim: Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunden von Biskupija-Crkvina (Maringenkirche). Schild von Steier 15-16 (1978-1979) 227-237. old.

mert a 9. századi csontvázas sírok leletanyaga, főként a frank importtárgyak⁹⁵ révén, szorosán párhuzamosítható a Délnyugat-Dunántúl leleteivel. Egy további, kellőképpen még fel nem dolgozott résztema a két terület kerámiájának az összevetése. Pedig egy ilyen vizsgálat talán a Pribina – Kocel féle vazallus fejedelemség népességének összetételéről is szolgáltatathatna új adatokat. Továbbá néhány dalmáciai sírban az avar illetve 9. századi temetők⁹⁶ alapján jól ismert, agancsból faragott só- vagy kenőcstartó tégely is előkerült.⁹⁷ Ezeket feldolgozójuk, J. Belošević helyesen a Kárpát-medencei párhuzamaik bevonásával igyekszik elemezni. Értelmezni, vagy rendeltetésüket meghatározni azonban ő sem tudja. Továbbá nehéz magyarázatot találni arra is, miért karcoltak egy részükre bikák vagy bikafejű lovak által körbe vett „életfát”. Ezzel kapcsolatban kell megjegyeznem azt is, hogy felbukkant – igaz, a horvát tudományos élet peremén – egy olyan, igencsak megalapozatlannak tűnő elgondolás⁹⁸ is, amely az avar párhuzamoktól elvonatkoztatva e tárgytypust a horvátok iráni származásának a bizonyítására szeretné felhasználni.

A korszakunkat elemző szerb szakirodalmat ajánlatosnak tűnik kettéválasztani, és külön-külön tárgyalni a 7. - 9. századi szerbek balkáni történetére illetve a Kárpát-medence déli részére vonatkozó elemzéseket. A szerb történetíráásra egyáltalán nem jellemző a horvát kollegákhöz hasonló dinamizmus a balkáni megtelepedés utáni korszak tárgyalásában. A 7-9. század egy hagyományosan érdektelennek tartott időszak, mivel egyrészt távol esik a középkori szerb történelem fénykorától, a Nemanjida királyság korszakától (12. század vége – 15. század közepe),⁹⁹ másrészt pedig a szerbek ekkor eléggé alárendelt szerepet játszottak a bolgár vagy bizánci szomszédaihoz képest¹⁰⁰. Ennek megfelelően az újabb kutatók szinte kivétel nélkül átvesszik a két világháború közt¹⁰¹ munkálkodó szerb történészek eredményeit. Így még a korszakra vonatkozó bizánci forrásanyag gyűjteményes, részletes kommentárokkal ellátott kiadása¹⁰² sem hozott tudományos áttörést. Továbbá a Belgrádban élő, néhai G. Ostrogorsky körül kialakult bizantinológus iskola tagjai is csak érintőlegesen foglalkoztak népük történetének ezen korszakával.¹⁰³ Talán e helyzettel is magyarázható, hogy a

⁹⁵ Belošević (1980) 98-109. old.

⁹⁶ Bóna (1971) 317. old.; Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. *Fontes Archaeologicae*. Bp. 1973, 47-49. old.

⁹⁷ Belošević (1980) 125-128. old. - összesen 2 db a Nin - Ždrijac-i temető 161. illetve 180. sírjából.

⁹⁸ Smiljanic, Franjo - Sambunjak, Slavomir: O besmrtnosti i svjetlosti kazuju kosti. *Dometi* (Rijeka) 1982/12 67-76. old.

⁹⁹ E korszakról lásd a közelmúltban megjelent, reprezentatív összefoglalást: Blagojević, Miloš - Petković Sreten: *Srbija u doba Nemanjića. Od kneževine do carstva 1168-1371*. Beograd 1989.

¹⁰⁰ Ćirković, Sima: *Srbija izmedju Vizantijskog carstva i Bugarske*. in: Ćirković, szerk. (1981) 156-169. old.

¹⁰¹ Jireček - Radonić (1922): Stanojević, Stanoje: *Istorija srpskog naroda*. 3., átdolgozott kiadás. Beograd 1926; Ćorović (1933) 3-87. old.

¹⁰² Barisic, F. - Rajkovic, M. et alia: *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije 1*. SAN Posebna izdanja 241. Vizantinoloski institut, knj. 3. Beograd 1955.

¹⁰³ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen tanulmányok egyáltalán nem születtek volna. Értekezett erről maga G. Ostrogorsky is: *Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronoloski podaci*. *Istorjiski časopis 1* (1948) 24-29. old.; Továbbá ilyen témát elemzett még pl.: Barišić Franjo: *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor*. SAN Posebna izdanja, knj. 219. Vizantinološki Institut, knj. 2. Beograd

horvát bevándorlásról folyó vita a szerb történészek körében nem talált visszhangra. Pedig a legfontosabb auktor, Biforbanszületett Konstantin a két nép bevándorlását együtt tárgyalja.¹⁰⁴

Csak R. Novaković tevékenysége¹⁰⁵ vitt bele némi új színt a kutatásba. Ő ugyanis több alkalommal is megpróbálta bizonyítani azt – a szerb történészek régebbi nemzedékei által egyértelműen elvetett – elgondolást, hogy a szerbeknek a szlávokon belül a lausitzi sorbok lennének a legközelebbi rokonai.

A tárgyalt korszak egyik jellegzetessége a szerbiai kutatásban az is, hogy a legfontosabb összefoglalásokat a hetvenes és a nyolcvanas években egy régész, a közelmúltban elhunyt J. Kovačević írta¹⁰⁶. E művekről elmondható, hogy fejtegetéseik gondos elemzéseken alapulnak, és a szerző a régészet eredményeit is minél nagyobb mértékben igyekezett hasznosítani. Ez nem volt könnyű feladat, mivel a déli szláv népek közül éppen a szerbekkel kapcsolható össze legkevesebb 7-9. századi lelet¹⁰⁷. A kutatás ilyen állapotának objektív oka, hogy az írott források alapján a szerbek emlékműanyagának előkerülése Délkelet-Bosznia, Hercegovina illetve Montenegró területén várható¹⁰⁸. Ezek pedig Jugoszlávia igencsak elmaradott részei, ahol még a múzeumi hálózat kiépülése sem fejeződött be. Szerbiában ezzel szemben éppen az utóbbi néhány évtizedben indultak meg nagyobb intenzitással a bizánci feltárások¹⁰⁹. E települések pusztulása ugyan éppen korszakunk határára esik, mégis számos párhuzamosítási lehetőség adódik a kárpát-medencei leletanyaggal. A Caričin grad-i erődtett palotakomplexum területén például több helyen is előkerültek avar nyílhegyek, lószerszám-tartozékok¹¹⁰, egyértelművé téve a 6-7. század fordulójára keltezhető pusztulási réteg keletkezésének körülményeit. Az avarok és szláv szövetségeseik pusztításának menetét tudta pontosítani J. Kovačević a bizánci településfeltárások numizmatikai anyagának össze-

1953; uő.: Vizantiski Singidnum. ZRVI 3(1955) 1-13. old.; Barisic (1956) 73-86. old.; uő.: „Monemvasijska hronika” o doseljavanju Avaro-Slovena na Peloponez 587. GSBI 3(1965) 95-109. old.; Dragoljubić, Dragoljub: Pseudo Cezarijevi Fisonci ili Podunavci. RVM 21-22 (1972-73) 29-34. old.; Ferluga, Jadran: Vizantiska uprava u Dalmaciji. SAN, Monographies, Tome 291. Institut d'Etudes Byzantines. No. 6. Beograd 1957; uő.: Vizantija i postanak najranijih južnoslovenskih država. ZRVI 11(1968) 55-65. old.

¹⁰⁴ Constantine Porphyrogenitos: De administrando Imperio. Szerk.: Moravcsik Gyula - Jenkis, R. J. H. Magyar - görög tanulmányok 29. Bp. 1949. 129-161. old.

¹⁰⁵ Novaković, Relja: Odakle su Srbi dosli na Balkansko poluostrvo? Beograd 1977.

¹⁰⁶ Kovačević (1967) 278-444. old.; Kovačević (1981) 109-124. old.

¹⁰⁷ Csak egészen szórványos emlékeket tud felvonultatni: Andjelić (1959) 175-178. old.; Miletić (1963) 157-160. old.; Mijović, Pavle: Pradavne i davne kulture Crne Gore. Leksikografski zavod Crne Gore. Biblioteka Montenegro 4. Titograd 1987, 146-148. old.;

¹⁰⁸ A szerbek koraközépkori települési területére lásd a következő térképeket: Ćirković, szerk. (1981) 161. old.; Novaković, Relja: Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka. Problemi i znanja (Istorijsko-geografsko razmatranje). Beograd 1981, 47, 103, 148. old. levő térkép.

¹⁰⁹ E kutatások részletes ismertetése túlnőne dolgozatom keretein. Csak a legfontosabb, vagy részletes bibliográfiával rendelkező műveket emelem ki: Spremo-Petrović, Nevenka: Proporcijski odnosi u bazilikama ilirske prefektüre. Arheološki institut. Posebna izdanja, knj. 7. Beograd 1971.; Čanak-Medić, Milka: Gamzigrad. Kasnoanticka palata. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Srbije XI, Beograd 1978.; Kondić - Popović (1977);

¹¹⁰ Kondić-Popović (1977) XXVIII. tábla 99-105.

hasonlítása alapján¹¹¹. Kiderült, hogy téves az a múlt század óta számos alkalommal elismertelt elgondolás¹¹², amely a határvédelem végleges összeomlását Phocas császár (602-610) idejére tette, mivel több erődítményben is még fellelhetőek pénzei. A leletanyag alapján inkább F. Barišič vélekedése¹¹³ tűnik elfogadhatónak. Ő ugyanis írott forrásanyag újraösszehasonlítása alapján Herakleios uralkodásának elejére valószínűsítette a végleges elenyészés időpontját. J. Kovačević egy másik, számunkra szintén igen tanulságos elemzésében¹¹⁴ a szórványként múzeumba került, boszniai és dalmáciai avar leleteket, illetve az avarokat jelző, „Obar” típusú helyneveket vetette össze az antik úthálózattal. Kiderült, az emlékanyag az utak vonalához illeszkedik. Azaz, a logikusnak tűnő végkövetkeztetés szerint az avarok módszeresen megszállták az Adriai-tenger felé vezető utakat.

A 7-9. századi Kárpát-medence és a Balkán-félsziget közti kapcsolatokat elemző szerbiai munkák ismertetésekor nem kerülhetem meg azt a kérdést, hogy az ottani kutatók körében milyen visszhangot keltett a déli Nagy Morávia elmélete¹¹⁵. Válaszként először annak a lehetősége is felmerülhet, hogy e feltevésről a könyv- vagy folyóiratellátás esetlegességei miatt Belgrádban tudomást sem szereztek, mivel nem találkoznia az elmélet említésével. E nézetet azonban cáfolja V. Popovič, aki több munkájában is utalt¹¹⁶ a déli Nagy Morávia feltevésére, pontosabban ennek első, Boba I. féle megfogalmazására¹¹⁷. V. Popovič e helyeken nem mond értékítéletet az elméletéről. Csak Boba I. azon fejtegetésével¹¹⁸ száll szembe, hogy a Mačvanska Mitrovicán (a középkori Szerémváron) feltárt bazilika egyik gazdagabb sírja lenne azonosítható Methodiusz temetkezési helyével. A figyelmesebb olvasás során mégis könnyen kiténik, hogy e feltevessel nem ért egyet. Mivel V. Popovič nem fogalmazta meg óvatos elutasításának okait csak munkahipotézisként szeretném felvetni, hogy ebben közrejátszhatott a szerb történetírásra és régészetre nagy hatást gyakorló J. Cvijič földrajzi elemzése¹¹⁹ a

¹¹¹ Kovačević, Jovan: Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana. Simpozijum: Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena. ANU BiH, knj. XII. Posebna izdanja. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4. Sarajevo 1969 57-83. old.

¹¹² E kutatókat ismerteti: Barišič (1956) 73. old.

¹¹³ Barišič (1956) 73-88. old.

¹¹⁴ Kovačević, Jovan: Avari na Jadranu. MatSADJ 3(1966) 53-81. old.

¹¹⁵ A déli Nagy Morávia problematikáját tárgyaló, nagyszámú munka egybegyűjtése túlnőne dolgozatom keretein. Csak néhány fontosabb műre hivatkoznék: Boba, Imre: Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague 1971; Püspöki Nagy Péter: Nagymorávia fekvéséről. Valóság 21(1978)/11 3-25. old.; Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államig. Bp. 1980. 161-166, 195. old.; Senga Toru: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. Századok 117(1983), 307-343. old.

¹¹⁶ Popovič, Vladislav: „Metodijev” grob i episkopska crkva u Mačvanskoj Mitrovici. Starinar N. S. 24-25 (1973-74) 265-268. old.; uő.: Préface. Continuité culturelle et tradition littéraire dans l'église médiévale de Sirmium. In: Ercegović-Pavlovic, Slavenka: Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica. Sirmium XII. Beograd 1980, I. old.

¹¹⁷ Boba Imre: Moravia's... i. m.

¹¹⁸ Boba Imre The Cathedral Church of Sirmium and the Grave of St. Methodius. In: Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie, 3. kötet. Berlin 1973. 393-397. old.

¹¹⁹ Cvijič, Jovan: Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje - osnovi antropogeografije 1., Beograd 1922.; Lutovac, Milisav V.: Cvijičeva zasluga za unapredjenje društvenih nauka u nas. In: Naučno delo Jovana Cvijiča. Povodom pedesetogodišnjice njegove smrti. Szerk.: Lukič, Radomir et alia. SAN, Naučni

Balkánról is. Ennek ismeretében ugyanis az elmélet megfogalmazóinál jóval nehezebb föl nem figyelni arra, hogy egy, Bulgáriából induló, az Alföld vagy a Dráva-Száva köze felé irányuló terjeszkedéshez szilárdan kell tartani vagy a Maros vagy pedig a Morava völgyét, vagy optimális esetben mindkettőt. Így sem a Szerémség sem pedig a Duna-Tisza köze déli része nem lehet csak egy bizonytalan hátország.

A szerbek 7-9. századi balkáni történetének elemzéseivel ellentétben igen élénk mozgás jellemzi a szerb történetírás és régészet másik ágát: a Kárpát-medence déli részének 7-9. századát vizsgáló irányzatot. E sajátos megoszlás pontos értékeléséhez állandóan szem előtt kell tartani, hogy ez egyáltalán nem újkeletű. Majdnem kétszáz éves hagyománya van, hiszen gyökerei a modern szerb történetírás kezdetéig, a 18. század végéig nyúlnak vissza. Magyarozatául elegendő arra utalni, hogy nem Szerbiában, hanem a történeti Magyarországon élő szerbek körében fogalmazódott meg először népük történelmének modern szellemű feldolgozása iránti igény¹²⁰. A régebbi korok vonatkozásában e kutatások két alapkérdés körül forogtak. Egyrészt: kimutathatók-e, és ha igen, milyen mértékben voltak jelen a szlávok vagy konkrétabban a szerbek a Kárpát-medencében a török hódoltság ideji vagy utáni nagy bevándorlások előtt. Másrészt – ha az első kérdésre igennel válaszolunk – fennmaradtak-e az első, a korai szláv hullám települései egészen a hódoltság kori, szerb bevándorlásig. A régebbi szerb történetírásban igen sok az olyan kutató¹²¹, aki kísérletet tett e két kérdés pozitív megválaszolására, oly módon, hogy a Kárpát-medence szlávosságát, illetve az ezekkel kiegyenlített szerbeket az igen távoli múltból vezette le folyamatosan a 17. század végéig. Eljárásuk alapja részben a kor nacionalista és romantikus történelemszemlélete, részben pedig, a kor szlavistái¹²² által elég gyakran hangoztatott nézet, amely szerint újkori településterületükön mindenhol a szlávok az őslakosok. Tételük igazolására vagy F. Miklosich¹²³ nyomán a magyar nyelv szláv jövevényszavaira vagy a Kárpát-medence szláv helyneveire hivatkoztak, ezeket automatikusan az igen távoli múltból, azaz mindenképpen a magyar honfoglalás előttről eredeztetve¹²⁴. Egy másik, szintén múlt századi eredetű, és szintén nyelvészeti alapokon nyugvó módszer hívei¹²⁵ a szerb

skupovi, knj. 11., Predsedništvo, knj. 2. Beograd 1982. 25-30. old.; Miljana Radovanović: Cvijićeve koncepcija o migracijama stanovništva i srpska etnologija. In: Naučno delo... i. m. 265-270. old.

¹²⁰ Az első, modern szellemű történelmi összefoglalást is a Sajkáskerületben levő Kabol (Kovilj) orthodox monostorának a főnöke írta: Raič, Joan (= Rajic, Jovan): Istorija raznih slavenskih Narodov, naipače bolgarb, Horvatov i Serbov. 1-2. Viena 1794.

¹²¹ Lásd pl.: Stojačković Aleksander: Čerte iz života naroda srbskog u ugarskim oblastima odb vremena kad su Madjari u ove došli pa do slavnog doba voskresenija Vojvodine Srbije ili od godine 895-1849. Beč 1849.; Vitković, Gavriilo: Kritički pogled na prošlost Srba u Ugarskoj. Glasnik Srpskog učenog društva 20(1870) 1-175. old.; Piko Emil (= Picot, Émile) – Pavlovič, Stevan: Srbi u Ugarskoj. Njihova povestnica, povlastice, crkve, političko i društveno stanje. Novi Sad 1883. Lásd még: Margalits Ede: Szerb történelmi repertórium I. Budapest 1918, 80, 104-105, 186, stb. old.

¹²² Lásd pl.: Schaffarik, Josef (= Šafarik, Pavel, Jozef): Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826.; uő.: Slovanske starožitnosti. Praha 1837.

¹²³ Miklosich, Franz: Die slawischen Elemente im Magyarischen. 2. kiadás. Wien - Teschen 1884.

¹²⁴ Ezen helynév-magyarozatokat gyűjtötte össze: Skok, Petar: Toponomastika Vojvodine. In: Popović (1939) 108-119. old.

¹²⁵ E, kétes értékű módszert alkalmazta a közelmúltban: Popović (1958) 116-160. old.; Ivič, Pavle: Balkan Slavic Migrations in the Light of South Slavic Dialectology. In: Aspect of the Balkans: Continuity and Change. Szerk.: Birnbaum, H. - Vryonis S. Jr.; The Hague - Paris, 1972. 55-86. old.; uő.: Srpski narod i njegov jezik. 2. kiadás. Beograd 1986. 7-89. old.

vagy horvát nyelvjárások mai területi elhelyezkedése alapján igyekeznek bevándorlási irányokat meghatározni. Eredményeiket azonban igencsak megkérdőjelezi, hogy egyrészt a délszláv nyelvjárásokat már a 6. században is adottnak tekintik – ami végső soron, források hiányában nem bizonyítható. Másrészt, a török-kori, igen nagy méretű vándorlási hullámmal sem szoktak kellő mértékben számolni, harmadrészt pedig, a 6. századi Kárpát-medencét egy olyan „légüres térként” fogják fel, ahol kisebb-nagyobb népcsoportok teljesen szabadon vándorolgathattak. Egy további, szintén meglehetősen elterjedt vélekedés¹²⁶ szerint a szlávok olyan nagy tömegben törték át a 6-7. században a bizánci limest, hogy már jóval korábban is a Duna bal partján, azaz a Kárpát-medence déli részén kellett lakniuk. Ezen – újabban is fel-felbukkanó¹²⁷ – érvelés hívei viszont rendszeresen elsiklottak azon tény felett, hogy az írott források szerint a szláv áttörések nem a Kárpát-medencével, hanem a Havasalfölddel szomszédos Duna-szakaszon folytak¹²⁸. A fentiek kiegészítéseként jelent meg a 19. század második felében egy cseh eredetű¹²⁹ vélekedés is, amely már a keltákat is a szlávok közé igyekezett sorolni. E nézet azonban nem vált igazán népszerűvé a szerb történészek körében.

A fenti szemléletet, amely a szláv bevándorlás igen korainak tekintette, pontos időpontját azonban nem tudta meghatározni, váltotta fel L. Niederle nyomán, a 20. század elején azon érvelés¹³⁰, amely szerint a szlávok, és köztük a szerbek is az 1-3. században telepedtek meg a Kárpát-medence déli részén. Ezen elgondolás hívei (pl. az első világháborút lezáró, Párizs környéki békekötések területi bizottságaiban jelentős szerepet játszó¹³¹ J. Radonič¹³² és S. Stanojevič¹³³ szerint a szerbek és horvátok a Balkánra is a Kárpát-medence déli részéből vándoroltak volna át a 6-7. században. Egy részük viszont – ugyanezen feltételezés szerint – ekkor helyben maradt, és ez a középkor végéig egy települési kontinuitást biztosított.

Végezetül a századfordulón jelent meg a szerb szakirodalomban azon nézet¹³⁴ is, amely – jóval reálisabb módon – az avar honfoglalás idejére tette a szlávok beván-

¹²⁶ Lásd pl.: Stanojevič, Stanoje: O južnim Slovenima 6. 7 i 8 veka. Glas SKA 80(1909) 123-154. old.; Radonič (1919) V. old.

¹²⁷ Pl.: Popović (1958) 116-160. old.

¹²⁸ Ezt hangsúlyozza például: Jireček - Radonič (1922) 40. old.; Kovačević (1981) 113. old.

¹²⁹ Končar, Simeon M.: Sloveni u Sjevernoj Galiji. Izvod iz Sasinekove rasprave. Javor 17(1890)/16, 249-250. old.

¹³⁰ Radonič (1919) V-VIII, és 1-7. old.; Erdeljanović, Jovan: Tragovi najstarijeg slovenskog sloja u Banatu. In: Niederlův Sbornik, szerk.: Schranil, J. Obzor prehistorický 4., Praha 1925, 275-308. old.

¹³¹ A szerb tudósok ilyen irányú tevékenységét összefoglalóan elemzi Trgovčević, Ljubinka: Naucnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920. 2. kiadás. Beograd 1987.

¹³² Radonič (1919) V-VIII. és 1-7. old. Ugyanezen mű szerb nyelven is megjelent: Radonič, Jovan: Srbija i Ugarska u srednjem vekuk. In: Popović (1939) 128-144. old.

¹³³ Stanojevič (1919)

¹³⁴ Elsőként képviselte markánsan e nézetet a szerb tudományos életben: Ivič, Aleksa: Istorija Srba u Vojvodini. Od najstarijih vremena do osnivanja potisko-pomoriske granice (1703). 2. kiadás. Novi Sad 1929. 5. old.

dorlását a Kárpát-medence déli részére. E nézetnek manapság is sok híve van, a nagyobb áttekintések szerzői¹³⁵ szoktak rá gyakrabban hivatkozni.

A fenti kis historiográfiai kitérőt azért kellett megtennem, mert az utóbbi évtizedek szerb szakirodalmának most tárgyalt része szinte kivétel nélkül a fenti érvelések valamelyikét ismétli. Számos dolgozat igyekszik újabb történeti, néprajzi vagy régészeti érvekkel felhozni a népvándorlás-eleji vagy még korábbi bevándorlás mellett. Erősen hat L. Niederle szellemisége olyan esetekben is, amikor alig vagy egyáltalán nem is hivatkoznak rá (lásd pl. D. J. Popović munkáit¹³⁶). Több sajnálatos példája van továbbá annak is, hogy az ő gondolatait vagy egyes 19. századi, szlavisztikai toposzokat öntik formába újra, a forrás kellő megjelölése nélkül. E kifogásolható módszer eredményeként pedig nemcsak, hogy régi elméletek jelennek meg új érvelésként, hanem a régihez tapadó esetleges kritikai megjegyzések is elsikkadnak. A fentiekre egy példa F. Barišić azon cikke¹³⁷, amely Priskos rhétor alapján a hunkori köznép szláv mivolta mellett száll síkra. Ezt ugyanis – azonos érvelés alapján – nemcsak J. Radonić¹³⁸ vagy L. Niederle¹³⁹, hanem már F. Palacký¹⁴⁰ is leírta a 19. század közepén. Átütő sikert azonban e feltételezés a számos ismétlés ellenére sem aratott, sőt a századforduló óta többször is érte megsemmisítő bírálat¹⁴¹. F. Barišić nyomán viszont e vélekedés újból életre kelt, különösen a vajdasági szerb helytörténeti irodalomban¹⁴². Az utóbbi szerzők pedig nemcsak, hogy a század eleji kritikákra nem figyelnek már fel, hanem D. Dimitrijević alapos cáfolatára sem. Pedig az utóbbi többször is megjelent¹⁴³.

A második világháború utáni két évtizedben a szerb régészet most elemzett ága is szinte maradéktalanul alkalmazta a niederlei tanokat. E szellemben elemezte például az 1950-es évek elején egy nagyobb szerzőcsoport¹⁴⁴ a pancsovai (Pančevo) illetve R. Veselinović¹⁴⁵ a mozsori (Mosorin) telepfeltárás anyagát. A két ásatási jelentés közül az utóbbi tartalmaz részletes érvelést, és ugyanezen kutató jutott el a „szarmata - ószerb” kontinuitás kimondásáig¹⁴⁶ is. Dolgozatának gondolatmenetét azonban igen csak gyengíti, hogy a kézi korongon formált edénytöredékek mellett az objektumokban szórványosan feltűnő, sűrű színű, gyorskorongolt kerámiát egyáltalán nem bizo-

¹³⁵ Čorović (1933) 9. old.; Miličević, Jovan: Hronologija događaja. In: Vojvodina, znamenitosti i lepote. Szerk.: Maletić, Mihajlo, Beograd 1968, 402. old. Socialistička Autonomna Pokrajina Vojvodina. – fotomonografija – Főszerk.: Tomašević, Nebojša. Beograd 1984, 49.

¹³⁶ Popović, Dušan J.: Srbi u Bačkoj do kraja osamnaestog veka. (Istorija naselja i stanovništva). Beograd 1952. 3-15. old.; uő.: Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka - istorija naselja i stanovništva. Beograd 1955. 17-21. old.; valamint összefoglalóan: Popović (1957) 37-56. old.

¹³⁷ Barišić (1952) 12-63. old.

¹³⁸ Radonitch (1919) 2. old.

¹³⁹ Niederle (1911-1927) I/1. 208, 211, 216. stb. old.

¹⁴⁰ Palacký (1836) 64. old. 11. jegyz.

¹⁴¹ Váczy (1963) 20-24. old.

¹⁴² Lásd pl.: Bajič, Milan I.: Opština Nova Crnja. Prirodno-Matematički Fakultet u Novom Sadu. Institut za geografiju. Geografske monografije vojvodjanskih opština. Novi Sad 1984, 46. old.; Veselinović (1970) 26. old.

¹⁴³ Dimitrijević (1969) 85-94. old.; Dimitrijević (1975) 77-79. old.

¹⁴⁴ Mano-Zisi, Djordje - Ljubinković, Mirjana et alia: Zaštitno iskopavanje kod Pančeva. Muzeji 1(1948) 78-94. old.

¹⁴⁵ Veselinović (1952) 143-158. old.; Veselinović (1953) 5-52. old.

¹⁴⁶ Veselinović (1953) 6-7. old.

nyos, hogy azonos korban használták. Származhat az egy korábbi réteg megbolygatásából is, vagy – Nagy S. feltételezése¹⁴⁷ szerint – a szürke töredékek nem is szármata, hanem török koriak. Megalapotatlan továbbá az ásató azon elképzelése is, miszerint az objektumok egy hámosztatú fazekasműhelyként és a fazekas kétosztatú lakóházaként lennének értelmezhetők. Az előbbi ugyanis – a három különálló kemence valamint a nem azonos padlószintek¹⁴⁸ miatt – három, részben egymásba ázott, egyosztatú veremház. Végül pedig a feltárt házak semmiképpen sem lehetnek egykorúak. A három, részben egymásba ázott, egyosztatúban ugyanis Árpád-kori, kézikorongon formált edények, többek között cserépbográcsok is előkerültek¹⁴⁹, a kétosztatúban pedig egy csavart nyakú, 14. századnál nem korábbi üvegpalack töredéke¹⁵⁰ volt. Felsorolt hiányosságai miatt a szerb régészek az utóbbi két évtizedben már nemigen szoktak e dolgozatra hivatkozni¹⁵¹, a leletek újraértékelése viszont még nem történt meg. Erre pedig azért is nagy szükség lenne, mivel az előkerült leletanyagnak csak egy igen kis hányadát publikálta R. Veselinović pontosan, és ugyanez jellemző sajnos a fentebb említett pancsovai leletközlésre is.

Csak részben tartozik témámhoz, mégis meg szeretném említeni, hogy L. Niederle szellemiségének elfogadása jellemzi e korszak vajdasági magyar régészeinek – Schulmann I.¹⁵², Nagy S.¹⁵³ és Wellenreiter P.¹⁵⁴ – tevékenységét is. Ez azonban, úgy tűnik, inkább a kötelező irányvonalhoz való alkalmazkodásból, semmint egy belső meggyőződésből fakadt. A hetvenes évek második felétől tevékenykedő Ricz Péter pedig már a magyarországi kollégáival teljesen azonos fogalomrendszer alapján elemzi az avarokat.

A fentebb körvonalazott szellemi közeg áttekintését fontossá teszi az is, hogy csak ennek segítségével tudjuk pontosan megismerni, milyen alapokról indult a korszak legjelentősebb szerb régésze, a már említett J. Kovačević. Korai munkáiban még ő is elfogadta¹⁵⁵ a szláv régészeti anyag fentebb vázolt értelmezését. Az 1960-as évek elején azonban igen nagy átalakuláson ment át tudományos gondolkodása. Ennek okai, írott dokumentumok hiányában, ma már nehezen deríthetők ki. Talán volt ben-

¹⁴⁷ Nagy Sándor szíves szóbeli közlése szerint erre már a feltárások alatt felhívta R. Veselinović figyelmét: Takács Miklós: Die árpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. *Varia Archaeologica Hungarica*. Budapest 1986. 21. old., 242. jegyz.

¹⁴⁸ Lásd Veselinović (1953) 1. ábráján lévő alaprajzot.

¹⁴⁹ Veselinović (1953) 37. old.

¹⁵⁰ Veselinović (1953) 35-36. old.; az üvegpalack keltezéséhez lás: H. Gyürky Katalin: Az üveg. *Katalógus. Monumenta Historica Budapestiensia*. Budapest, é. n. 43. old.

¹⁵¹ Nem jegyzi e tanulmányokat pl. a szerb népvándorlás-kori régészet legújabb bibliográfiája: Mrkobrad (1984) sem.

¹⁵² Šafarik - Šulman (1954) 5-55. old.

¹⁵³ Nadj, Šandor (= Nagy Sándor): Slovenske posude iz Čortanovaca. *RVM* 5(1956) 163-169. old. uő.: Avaroslovenska nekropola u Vrbasu. *AP* 1(1959) 189-192. old.; uő.: Avaroslovenska nekropola u Vrbasu (Nastavak sistematskih ispitivanja). *AP* 2(1960) 140-141. old.

¹⁵⁴ Velenrajter, Pavle (= Wellenreiter, Pál): Slovenska nekropola iz VII - VIII veka u Bogojevu. *RVM* 1(1952) 135-143. old.; uő.: Izveštaj o iskopavanju avarske nekropole u Bogojevu u 1952. godini. *RVM* 9(1960) 176-185. old. uő.: Bogojevo - Kestheljska nekropola. *Starinar* N. S. 12(1962) 183-285. old.

¹⁵⁵ Garašanin - Kovačević (1950); Kovačević, Jovan: Srednjevekovna nošnja balklanskih Slovena. *Beograd* 1954.; uő.: *Arheologija i istorija avarske kolonizacije juznoslovenskih oblasti (od IV pocetka VII veka)*. Novi Sad 1960.

ne némi szerepe D. Dimitrijevićnek is, aki aránylag csekély számú publikációja¹⁵⁶ ellenére is a szerb népvándorláskori régészet egy jeles egyénisége, főként igen megfontolt és kiegyensúlyozott vélekedései miatt. E kutató is igen sokat tett az avar leletanyag új értékeléséért. A szemléletváltás első nyomai az 1963-ban kiadott népvándorláskori leletkatalógusban¹⁵⁷ fedezhetők fel. E művet D. Dimitrijević és J. Kovačević a fentebb már ismertetett, horvát Z. Vinskivel együtt írta meg. A szemléletváltás következményeként igen nagy egyenletlenségek figyelhetők meg a katalógus értékeléseiben. Z. Vinski a hagyományos, „avaroszláv” koncepció szellemében dolgozta fel a Szerémséget, a Dráva-szöveget és Szlavóniát. D. Dimitrijević és J. Kovačević ezzel szemben szakított a cseh és szlovák „iskolával”. Így az ún. ujjas fibula¹⁵⁸ kivételével avarnak minősítettek minden olyan leletet, amelyet a magyar kutatás is annak tart. J. Kovačević későbbi tanulmányaira¹⁵⁹ is e szemlélet következetes érvényesítése a jellemző, és ennek tetetőzéseként született meg a hetvenes évek végén az Avar Kaganátusról szóló monográfiája is¹⁶⁰. A szemléletváltás részeként J. Kovačević a szerb történelem 1981-ben kiadott, reprezentatív összefoglalásában¹⁶¹ a 9. századra keltezte Kárpát-medence déli részébe irányuló szláv betelepődést, külön kiemelve, hogy – néhány szórvány kivételével – a jelzett időpont előtt csak a Dél-Bánátban számolhatunk e népcsoporttal. A megállapítását – átértelmezve a hagyományos szemlélettel való szakítás súlyát – egy bő szakirodalmi felsorolást tartalmazó, hosszú jegyzettel¹⁶² igyekezett alátámasztani. A magyar középkor-kutatás szemszögéből nézve egyáltalán nem közömbös, hogy J. Kovačević itt kiemelt hangsúllyal hivatkozik Váczy P. egy – sajnos kéziratban maradt – tanulmányára¹⁶³ a Kárpát-medencei szláv megtelepedés menetéről.

J. Kovačević a fiatal tudós nemzedék felnevelése érdekében is sokat fáradozott, 1988-as, hirtelen halála¹⁶⁴ mégis nagy űrt hagyott. Ezt igyekszik kitölteni a fiatalabb nemzedék: D. Mrkobrad¹⁶⁵, R. Bunardžić¹⁶⁶, N. Stanojević¹⁶⁷ (korábbi munkáiban Sta-

¹⁵⁶ Dimitrijević - Kovačević - Vinski (1962); Dimitrijević, Danica: Der Fund von Zemun polje im Lichte der spätavarenzeitlichen Problematik. AI 7(1966) 53-76. old.; Dimitrijević (1969) 85-94. old.; Dimitrijević (1975) 68-96. old.

¹⁵⁷ Dimitrijević - Kovačević - Vinski (1962)

¹⁵⁸ Werner, Joachim: Slawische Bürgerfibeln des 7. Jahrhunderts. In: Reinecke Festschrift, szerk.: Behrens, Gustav - Werner, Joachim, Mainz 1950, 150-172. old. határozta meg szlávként e tárgy típust. Dolgozatának okfejtése igen kedvező fogadtatásra talált mind a horvát mind pedig a szerb szakemberek körében és – tudomásom szerint – még egyetlen ottani szakemberben sem fogalmazódott meg az újraértékelés igénye, habár a német kutatásban már vannak erre utaló jelek: Menke, Manfred: Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Kesthely. In: Internationale Konferenz über das Frühmittelalter. A Wosinszky Mór (Béri Balogh Ádám) Múzeum Évkönyve 15(1990) 190. old.

¹⁵⁹ Kovacevic, Jovan: Avari i zlato. Starinar N. S. 13-14(1965) 125-135. old.; uő.: Les tombes 73 et 77 de la nécropole de „Čik”. Balcanoslavica 1(1972) 65-72. old.; uő.: Die awarische Militärgrenze in der Umgebung von Beograd im VIII. Jahrhundert. AI 14(1973) 49-56. old.

¹⁶⁰ Kovačević, Jovan: Avarski kaganat, Beograd 1977.

¹⁶¹ Kovačević (1981) 111. old.

¹⁶² Kovačević (1981) 111. old., 3. jegyz.

¹⁶³ Váczy (1963) 1-46. old.

¹⁶⁴ J. Kovačević életútját bemutatta: Popović, Vladislav: In memoriam Jovan Kovacevic (1920-1988) Starinar N. S. 39(1988) 203-204. old.

¹⁶⁵ Mrkobrad (1980) – e mű hiányosságaira nagy alaposággal mutatott rá: Vuga Davorin: Dušan Mrkobrad, Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji, Beograd 1980. (Recenzió). AV 37(1986) 459-461. old.; Mrkobrad (1984).

nojević) stb. E fiatal nemzedék ambíciózus kutatóira jellemző viszont, hogy nem egészen vették át mesterük nézetrendszerét az avar és a szláv ethnikum régészeti hagyatékának szétválasztásáról. Talán a szerb politikai életben a 80-as évek végén megindult „nemzeti reneszánsznak” is van némi szerepe abban, hogy ismét felbukkantak a Kárpát-medencei korai szláv jelenlétet alátámasztani igyekvő nézetek. Így például az Óbecse – botrai (szh.: Bečej) telepeltárás előzetes jelentésében a szlávok és germánok 6-7. századi, kárpát-medencei érintkezéséről írt N. Stanojević¹⁶⁶, habár ő maga is tisztában volt vele, hogy a nem germán jellegű objektumokban lelt, saltovói gyökerű kerámia¹⁶⁹ egyrészt későbbi mivoltánál fogva kizárja az érintkezés lehetőségét, másrészt pedig csak egy logikai bukfencsel titulálható szlávnak. Teljesen elhibázott ugyanis arról értekezni, hogy a szlávok – a török népekkel való hosszú egymás mellett élés miatt – a saltovói kerámiát is átvehették, amikor a szlávok balkáni megtelepedése több évszázaddal megelőzte a kazár-keleti szláv érintkezéseket¹⁷⁰. Egy hasonló, régészeti kultúrákat összemozgó törekvés miatt kerülhetett sor a nagyolaszi (szh.: Mandjelos) avar temető kerámiájának a többi lelettől elkülönített közlésére, és ugyanezen szemlélet hatására válhatott e sírmező egyszerűen koraközépkorivá, ethnikum megjelölése nélkül¹⁷¹. E szemlélet újraéledését jelzi az is, hogy S. Živanović egy Sirmium (Sremska Mitrovica) környéki 3-4. századi temető halottait antropológiai érvekkel igyekszik szlávnak minősíteni¹⁷². Ennek valószínűsége azonban – a történeti körülmények ismeretében – finoman is fogalmazva elenyészően kicsi. Végeterül pedig azt is meg kell említenem, hogy egy tavalyelőtti, apatini (szh.: Apatin) feltárás, illetve egy Horgos (szh.: Horgoš) környéki leletmentés kézzel formált edénytöredékei alapján több tudománynépszerűsítő folyóiratban is a prágai edénytípus igen korai megjelenéséről cikkeztek¹⁷³. Ezen előzetesek írói azonban egészen egyszerűen figyelmen kívül hagyták azt, hogy mindkét esetben a kézzel gyúrt töredékek szürke, gyorskorongon formált edénydarabokkal együtt kerültek elő¹⁷⁴. Így minden valószínűség szerint a

¹⁶⁶ Bunardžić, Radovan: Izveštaj sa zaštitnog arheološkog iskopavanja ranosrednjevekovne nekropole na lokalitetu „Ciglana” kod Čelareva. GPSKV 8-9 (1979) 33-67. old.; uő.: Menore iz Čelareva. Katalog izložbe. Beograd 1980.; uő.: Čelarevo – rezultati istraživanja ranosrednjevekovne nekropole. Katalog izložbe. Novi Sad 1984. uő.: Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo. Roma, 27. novembra - 2. dicembre 1985.

¹⁶⁷ E kutató főként az Árpád-kor telepeivel és temetőivel foglalkozik. Lásd pl.: Stanojević, Nebojša: Zaštitno iskopavanje lokaliteta Botra kod Bečaja – srednjevekovna lončarska radionica. RVM 26(1980) 89-119. old.; valamint Stanojević, Nebojša: Nekropole X - XV veka u Vojvodini. Arheološko društvo Vojvodine, Katalog 1. Novi Sad 1989. Ugyanő azonban feltárt Óbecsén (Bečej) egy avar temetőt illetve települést is: Stanojević, Nebojša: Ulica Pionirska, Bečej - ranosrednjevekovna nekropola. AP 21(1979) 163-165. old.; uő.: Naselja VIII-IX veka u Vojvodini. RVM 30(1987) 119-114. ol.d

¹⁶⁸ Stanojević, Nebojša: Botra, Bečej - srednjevekovno naselje. AP 24(1985) 139-141. old.

¹⁶⁹ Legpontosabban jellemezte ezen edényművességet: Szőke Béla Miklós: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südots-Ungarn. ActaArchHung 32(1980) 181-203. old.

¹⁷⁰ Egy új munka a kazár - keleti szláv érintkezésekről: Baran, V. D. - Maksimov, E. V. et alia: Et-nokul'turnaja karta teritorii Ukrainskoj SSR v I. tí's. n. e. Kiev 1985 106-140. old.

¹⁷¹ Gačić, Divna: Keramički nalazi iz nekropole u Mandjelosu. GPSKV 15(1988) 108-111. old.

¹⁷² Živanović, Srboľjub: Ostaci skeleta iz nekropole na području južnog dela mitrovačke petlje na auto-putu Beograd - Zagreb. GPSKV 15(1988) 112-115. old.

¹⁷³ Stojancev, Srdjan: Kuća na putu Slovena. Galaksija 210 (oktobar 1989.) 43. old.

¹⁷⁴ Stojancev, Srdjan: Kuća... i. m. 43. old. csak importkerámiáról ír, viszont Vesna Manojlović szíves szóbeli közlése szerint ezek bizonyosan szürke színű, szarmata edénytöredékek.

szarmatákhoz köthetők, kézzel formált mivoltuk ellenére is. E félreértelmezés kialakulásában és megszilárdulásában¹⁷⁵ közre játszhatott az is, hogy szerb népvándorlások kutatásában sajnos még nem vált kellőképpen ismertté a szarmaták kézzel formált kerámiájának a ténye.

A szlovén, a horvát és a szerb szakirodalom áttekintése után lényegesen könnyebb a boszniai illetve a macedóniai tudományos eredmények bemutatása. A dolgozat elején említett öt vagy hat nemzeti irányzat közül – ha eltekintünk néhány déli-bábos elképzeléstől – csak a három nagyobb: a szerb, a horvát illetve a szlovén rendelkezik egy pontosan körülhatárolható koncepcióval a 7-9. század közti korszakról, és ezen belül pedig annak kapcsolatrendszeréről. E megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen kutatások csak Szlovéniában, Horvátországban, Szerbiában vagy a Vajdaságban folynának. Bosznia-Hercegovina vonatkozásában elsősorban I. Čremošnik, P. Andjelić és N. Miletić neve említendő. Áttekintésem szemszögéből az első két kutató a fontosabb, hiszen N. Miletić vagy 5. vagy 10-11. századi temetőket elemez¹⁷⁶. P. Andjelić viszont több koraközépkori edényszériát közölt¹⁷⁷, I. Čremošnik munkássága¹⁷⁸ pedig azért is méltatandó, mert az egész Jugoszláviában elsőként ő tárt fel 7-8. századi települési objektumokat Mušičiban valamint Batkovičiban. Annak ellenére azonban, hogy hosszú távon csak e módszer, a forrásanyag bővítése lehet célra-vezető, az általa kiásott objektumok értelmezése még sok nyitott kérdést hagy hátra. Így még elhamarkodottnak tűnik a Kárpát-medence leletanyagával való párhuzamosítás is. A macedóniai kutatók közül B. Babićról kell megemlékezni, aki számos munkájában elemezte a szláv régiségeket¹⁷⁹. Áttekintésem szempontjából a leépítésűtől

¹⁷⁵ E feltevés már szilárd tényként tűnik fel az újvidéki Vajdasági Múzeum új, 1990 őszén megnyitott kiállításán. A népvándorlás-kort bevezető, tájékoztató falitábla szerint: „A legújabb kutatások eredményei egyrészt a szlávok jelenlétére utalnak a mai Vajdaság területén a 4. és 5. században, másrészt pedig a Duna bal partján folyó vándorlásukra, Apatinból Belgrád irányába.” A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy e megfogalmazás jelentős mértékben eltér attól, amit ugyanezen korszakról a kiállítás katalógusa ír. „A 8. századtól, egyes leletek szerint pedig már jóval korábban is, itt (ti. a Vajdaságban – T. M.) állandó jelleggel megtelepedtek a szláv törzsek.” Vojvodjanski muzej, vodice stalne izložbe, fő- és felelős szerk.: Dalmacija, Mirko, Novi Sad 1990. 4. old.

¹⁷⁶ Lásd pl.: Miletić, Nada: Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca. GZM N. S. 11(1956) 9-39. old.; Miletić (1963) 155-176. o. Id.; uő.: Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. GZM N. S. Arheologija 21-22(1966-1967) 81-145. old. uő.: Ranosrednjevekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora. GZM N. S. Arheologija 25(1970) 119-158. old.; Adódik ez alól természetesen kivétel is: uő.: Ranosrednjevekovno koplje iz Mogorjela. ZNM 9-10 (1979) 145-150. old.

¹⁷⁷ Andjelić (1959) 175-178. old.; uő.: Dva srednjevekovna nalaza iz Sultića kod Konjica. GZM N. S. 14(1959) 203-209. old.

¹⁷⁸ Čremošnik, Irma: Nalazi slovenske keramike u Rači 1947 g. i pregled nalaza slovenske keramike u Bosni do danas. GZM N. S. 4-5 (1949-1950) 383-395. old.; uő.: Die ältesten slawischen Siedlungen und Nekropolen in Bosnien und Herzegowina. ANU BiH 12/4(1969). 229-232. old.; uő.: Istraživanja u Mušičima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas. GZM, Arheologija 25(1970) 45-83. old.; uő.: Die Chronologie der ältesten slawischen Funde in Bosnien und der Herzegowina. AI 11(1970) 99-103. old.; uő.: Prvi nalazi najstarijih slavenskih nastambi u Bosni i Hercegovini. AV 21-22(1971) 221-224. old.; uő.: Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slawen in Bosnien und der Herzegowina im Lichte der Untersuchungen in Mušiči und Batkoviči. Balcanoslavica 1(1972) 59-64. old.; uő.: Bronzani nalazi sa slavenskih naselja sjeveroistočne Bosne. ZNM (Beograd) 9-10 (1979) 139-143. old.

¹⁷⁹ Munkásságánál bibliográfiáját lásd saját összeállításában: Babić, Bosko: Materijalna kultura na makedonskite Sloveni vo svetlinata na arheološkite istraživanja vo Prilep. Prilog za istorijata na kultura

ról¹⁸⁰ írott dolgozata tűnik fontosnak, mert itt kárpát-medencei párhuzamokra is hivatkozik annak alátámasztására, hogy az illető edénytípust csak a keleti szlávok hozhatták magukkal őshazájukból. E feltevés messzeható történeti következtetéseknek válhatna kiindulópontjává, ha nem lenne egy hiányossága. Nevezetesen az, amire fentebb már többször utaltam, hogy a balkáni szlávok régészeti leletanyaga Bulgária kivételével egyelőre még igen nagy mértékben feltáratlan és feldolgozatlan. Különösen vonatkozik ez a szlávok meglepedése utáni első, a fenti elmélet szempontjából döntő évszázadra.

Áttekintésemet egy, a bevezetőben már körvonalazott gondolattal szeretném zárni: a jugoszláviai népvándorlás-kutatások sok tanulságot hordoznak a Kárpát-medence leletanyagát elemző szakember számára is. Nagyon kell azonban vigyázni arra, hogy e szerteágazó, illetve több nemzeti iskolából, a kívülálló számára bonyolultnak tűnő módon összefonódó halmazból csak akkor támaszkodjunk egyes részeredményekre, ha a nagy vonulatokkal is már megismerkedtünk.

Rövidítések jegyzéke

Andjelić (1959)

Andjelic, Pavao: Slavenska keramika sa Crkvine u Nerezima kod Čapljine. GZM N. S. 14(1959) 175-178. old.

Barišić (1952)

Barišić, Franjo: Priscus comme source de l'histoire ancienne des slaves de Sud. ZRVI 21(1952) 12-63. old.

Barišić (1956)

Barišić, Franjo: Car Foka (602-610) i podunavski Avaro-Sloveni. ZRVI 4(1956) 73-86. old.

Belošević (1980)

Belošević, Janko: Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeca. Zagreb 1980.

Birtašević (1956)

Birtašević Marija: Pečati na slovenskoj keramici u nekim muzejima Srbije i Vojvodine. RVM 5(1956) 159-162. old.

Bóna (1971)

Bóna István: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). Acta-ArchHung 23(1971) 265-336. old.

Čirković, szerk. (1981)

Istorija srpskog naroda. 1. Od najstarijih vremena do maricke bitke (1371). Szerk.: Čirković, Sima. Beograd 1981.

Čorović (1933)

Čorović, Vladimir: Istorija Jugoslavije. Beograd 1933.

na makedonskiot narod. Institut za istraživanje na staroslovenskata kultura - Prilep. Posebni izdanija. knj. 1. Prilep 1986 307. old.

¹⁸⁰ Babić, Bosko: Crepulja, crepna, podnica – posebno značajan oslonac za atribuciju srednjovekovnih arheoloških nalazišta Balkanskog poluostrva Slovenima poreklom sa istoka. MatSADJ 9(1972) 101-113. old.; uđ.: Materijalna kultura... i. m., 298-306. old.

Dimitrijević - Kovačević - Vinski (1962)

Dimitrijević, Danica - Kovačević, Jovan - Vinski, Zdenko: Seoba naroda - arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja. Zemun 1962.

Dimitrijević (1969)

Dimitrijević, Danica: O etničkim problemima Vojvodine u vreme doseljavanja Slovena. Simpozijum: Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena. ANU BiH, knj. XII. Posebna izdanja. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4. Sarajevo 1969 85-94. old.;

Dimitrijević (1975)

Dimitrijević, Danica: Doba velikih migracija. In: Šajkaska I. Szerk.: Gavrilović, Slavko, Novi Sad 1975. 68-96. old.

Garašanin - Kovačević (1950)

Garašanin, Milutin - Kovačević, Jovan: Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku. Muzejski priručnik 3-5. Beograd 1950.

Grafenaer (1952)

Grafenaer, Bogo: Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih slovencev. SAZU Razprave za zgod. in družbene vede. Dela 7. Institut za zgodovino. Sekcija za občo in narodno zgodovino. Ljubljana 1952.

Grafenauer (1954-1955)

Grafenauer, Bogo: Zgodovina slovenskega naroda 1. Od naselitve do uveljavljanja frankovskega feudalnega reda. 2. kiadás, Ljubljana 1964.

Grothusen (1967)

Grothusen, Klaus-Detlev: Die Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des XIV. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Städtewesen Südosteuropas im Mittelalter. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftswesen des europäischen Ostens. Band 37. Wiesbaden 1967.

Jireček - Radonić (1922)

Jireček, Konstantin - Radonić, Jovan: Istorija Srba 1. Beograd 1922.

Klaić (1975)

Klaić, Nada: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. 2. kiadás. Zagreb 1975.

Klaić (1982)

Klaić, Nada: Povijest Zagreba 1. Zagreb u srednjem vijeku. Zagreb 1982.

Klaić (1988)

Klaić, Nada: Hrvatska povijest: od mita do stvarnosti 1-3. Start 498(20.02.1988) 58-62. old.; 499(05.03.1988) 84-87. old.; 502(16.04.1988) 84-87. old.

Klaić (1899-1904)

Klaić, Vjekoslav: Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Svezak 1; 2/1-3. Zagreb 1899-1904.

Kondić - Popović (1977)

Kondić, Vladimir - Popović, Vladislav: Caričin grad. Utvrđeno maselje u vizantijskom Iliriku. Kiállítási katalógus, SANU 1977.

Korošec, (1951)

Korošec, Josip: Delitev slovanskih kultur zgodnega srednjega veka v Jugoslaviji. Arheološki vestnik 2(1951), 134-155. old.;

Korošec (1952)

Korošec, Josip: Uvod v materijalno kulturo zgodnjeg srednjega veka. Ljubljana 1952.

Kovačević (1967)

Kovačević, Jovan: Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka. In: Istorija Crne Gore. 1. Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka. Szerk. biz. elnöke: Djurović, Milenko. Titograd 1967, 278-444. old.

Kovačević (1981)

Kovačević, Jovan: Doseljjenje Slovena na Balkansko polustrvo. In: Čirković, szerk. (1981) 109-124.

Kos (1955)

Kos, Milko: Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. 2. kiadás. Ljubljana 1955.

Margetič (1977)

Margetič, Luj: Konstantin Porfirogenit i vrijeme dolaska Hrvata. Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8(1977) 5-88. old.

Miletić (1963)

Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine. GZM N. S. Arheologija 18(1963) 155-176. old.

Miletić (1984)

Miletić, Nada: Rani Srednji vijek. In: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod Osmansku vlast. Felelós szerk.: Popadić, Milosav. 2. kiadás, Sarajevo 1984, 391-422. old.

Mrkobrad (1980)

Mrkobrad, Dušan: Arheološki nalazi seoba naroda u Jugoslaviji. Fontes Archaeologiae Iugoslaviae III. Monografije 6. Beograd 1980.

Mrkobrad (1984)

Mrkobrad, Dušan: Bibliografije Seobe naroda u Jugoslaviji. Bibliographia Archaeologiae Iugoslaviae. Posebna izdanja knj. 2. Beograd 1984.

Niederle (1911-1927)

Niederle, Lubor: Slovanske starožitnosti I-III. Praha 1911-1927.

Palacký (1836)

Palacký, Franz: Geschichte von Böhmen 1. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzöge in Böhmen bis zum 1119. Prag 1836.

Popović (1939)

Vojvodina, 1. Od najstarijih vremena do velike seobe. Szerk.: Popović, Dušan J., Novi Sad 1939.

Popović (1957)

Popović, Dušan J.: Srbi u Vojvodini 1. Od najstarijih vremena do karlovačkog mira 1699. Novi Sad 1957; Reprint: Novi Sad 1991.

Popović (1958)

Popović, Ivan: Zur Urgeschichte der Serben in Pannonien. Eine Dialektuntersuchung. Zeitschrift für slavische Philologie 27(1958) 116-160. old.

Purković - Mano-Zisi (1941)

Purković, Miodrag Al. - Mano-Zisi, Djordje: Srpski srednjevekovni nakit i ukus. Umetnički pregled 4(1941)/1 15-22. old.

Radonitch (1919)

Radonitch, Yovan (= Radonić, Jovan) Historie des Serbes de Hongrie. Paris, Bruxelles, Dublin 1919.

Šafarik - Šulman (1954)

Šafarik, Olga - Šulman, Mirko (= Schulmann Imre) : Hinga. Srednjevekovna nekropola kod Subotice. RVM 3(1954) 5-55. old.

Šišić (1925)

Šišić, Ferdo: Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918. Svezak I. (knjiga I-III.) Povijest Hrvata u vreme narodnih vladara. Zagreb 1925.

Stanojevič (1919)

Stanojevitch, Stanoje (= Stanojević, Stanoje): Le role des Serbes de Hongrie. Paris 1919.

Váczi (1963)

Váczy Péter: Das Erscheinen der Slawen in den Donauländern. Seminarium Quartum Internationale Archaeologicae Slavicae 22-28. Oct. 1963. Communicationes, Fasc. 1-19. h. é. n. (Bp. 1963.)

Veselinović (1952)

Veselinović, Rajko L.: Ranoslovenske lončarske peći i grobovi kod Mošorina u Bačkoj. RVM 1(1952) 143-158. old.

Veselinović (1953)

Veselinović, Rajko L.: Starosrpsko naselje na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj. RVM 2(1953) 5-52. old.

Veselinović (1970)

Veselinović, Rajko L.: Istorija Ostojičeva od najstarijih vremena do 1964. godine. Novi Sad 1970.

Vinski-Gasparini - Ercegovic (1958)

Vinski-Gasparini, Ksenija - Ercegović, Slavenka: Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. VAMZ, 3. Serija 1 (1958) 129-161. old.

Vinski-Gasparini (1962)

Vinski-Gasparini, Ksenija: Keszthelyska (Kesteljska) kultura. Enciklopedija Jugoslavije. 5. kötet, Zagreb 1962, 242-244. old.

Az alpi szláv településterület a 9. században (M. Kos és P. Korošec nyomán).

Szláv települési terület a 9. században;
 a szlovének mai településterülete;
 - - - a szláv vidékek politikai felosztása a 9. században;
 o a karantán korszak területei;
 ⊕ monostor;
 ⊕ püspökség székhelye;
 ⊕ érsekség székhelye

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEM KARPATENBECKEN, DEM SÜDÖSTLICHEN ALPENGEBIET UND DEM BALKAN IM 7-9. JAHRHUNDERT.

DIE JÜNGSTEN ERGEBNISSE DER JUGOSLAWISCHEN FORSCHUNG

Takács Miklós

In der Einführung wird eine der Schwierigkeiten bei der Auswertung der jugoslawischen Geschichtsschreibung behandelt. Nämlich die, daß die Außenseiter bei der Interpretation dieser Forschungen oft dazu neigen, die serbische, kroatische, slowenische, bosnische, makedonische bzw. die montenegrinische Nationalschule zu verwischen. Exakte Ergebnisse können aber erst dann erreicht werden, wenn diese Richtungen konsequent getrennt betrachtet werden.

Dann werden die jüngsten Ergebnisse jeder Nationalschule aufgezählt, wobei den zuletzt stattgefundenen Änderungen in der kroatischen und serbischen Forschung besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird. So wird detailliert besprochen, aus welchem Grund die kroatischen Historiker-Archäologen von der traditionellen „awaroslavischen Konzeption“ immer mehr abweichen, bzw. warum die junge Generation serbischer Archäologen zu dieser Idee wieder zurückgreift.

Связи Карпатского бассейна, юго-восточной части Альп
и Балканского полуострова в 7-9 веках.
Новые результаты югославских исследований
Такач Миклош

Вводная часть обзора рассматривает одну из проблем оценки югославской исторической науки: а именно факт того, что иностранные исследователи склонны смешивать воедино сербскую, хорватскую, словенскую, боснийскую, македонскую и черногорскую национальные школы. А ведь точные результаты можно получить только благодаря разделению этих направлений. После этого следует перечисление новейших достижений отдельных национальных школ, особо уделяя внимание тем изменениям, которые произошли в последнее время в хорватской и сербской науке. Таким образом автор детально показывает, по каким причинам хорватские специалисты начинают уклоняться от традиционной концепции "аваро-славян", а также почему к ней возвращается снова молодое поколение сербских археологов.

